

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE BAĞDAT'TA DEPREMLER VE METEOROLOJİK AFETLER (H.447-590/M.1055-1194)
EARTHQUAKE AND METEOROLOGICAL DISASTERS IN BAGHDAD DURING THE PERIOD OF SELJUKS (H.447-590/M.1055-1194)

Ömer TOKUŞ*

Öz

Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in 447 (1055) yılında Bağdat'a gelmesinden sonra Irak'ta başlayan Selçuklu hâkimiyeti zaman zaman Abbâsî halifelerinin siyasi güçlerini yeniden elde etmek için yaptıkları mukavemetlere rağmen 590 (1194) yılında kadar sürdü. Bağdat 513 (1119) yılına kadar genellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin nüfuzu altında idi. Muhammed Tapar'ın 512 (1118) yılında vefat etmesinden sonra yerine geçen oğlu Mahmud'un hükümdarlığını amcası Sencer kabul etmeyerek Mahmud'u 513 (1119) yılında Save'de yendikten sonra onu Hemedan merkez olarak Batı İran ve Irak topraklarına tayin etti. Böylece Irak Selçukluları olarak adlandırılan yeni bir devlet ortaya çıktı ve 590 (1194) yılında yıkılana kadar da bölgedeki siyasi-askeri olaylarda önemli roller oynadı.

Bu çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'nin 447 (1055) yılında Bağdat'a hâkim olmasından Irak Selçuklularının 590 (1194) yılındaki yıkılışına kadar geçen zaman içerisinde Bağdat'ta görülen depremler ile fırtına, don ve kar yağışı, dolu yağışı, sel/taşkın olayları, kuraklık ve kıtlık gibi meteorolojik hadiseler incelenmiştir. Bu bağlamda Bağdat'ta yaşanan depremlerin etkileri, süreleri, görüldükleri yerler ve algılanma şekilleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca sarı, siyah veya kırmızı olarak tavsif edilen, görüldükleri zaman dilimi içerisinde sıcak ve soğuk hava dalgalarına bağlı olarak zararlılara sebep olan fırtınalar ile tarımsal ürünlere zarar veren don gibi meteorolojik olayların fiyat artışlarına etkisi açık bir şekilde tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra kar yağışı, özellikle de bir narenciye kadar büyük olduğu tasvir edilen dolu yağışı ve belki de en önemlisi Dicle Nehri'nin su seviyesinde yaşanan artışların sebep olduğu sel veya taşkınların Bağdat'ın ekonomik, toplumsal ve mimarî yapısında önemli değişiklikler meydana getirdiğini görebilmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, Selçuklular, Deprem, Fırtına, Don, Dolu, Kar Yağışı, Sel/Taşkınlar.

Abstract

After arrival of the Great Seljuk ruler Tuğrul Beg to Baghdad in 447 (1055), the Seljuk domination that began in Iraq continued to 590 (1194) despite the strength of the Abbasid caliphs from time to time in order to regain their political power. Baghdad was generally dominated by the Great Seljuk State until 513 (1119). After Muhammad Tapar died in 512 (1118), his son Mahmud was replaced by him and also Mahmud's uncle Sancar refused his reign then in 513 (1119), Mahmud was defeated by Sancar in Save, and then he was appointed as Hemedan as the center in western Iran and Iraq. Thus, a new state called the Iraqi Seljuks emerged and played a significant role in the political-military events in the region until it was demolished in 590 (1194).

In this study, during the time of the domination of the Great Seljuk State to Baghdad in 447 (1055) until the fall of the Iraqi Seljuks in 590 (1194), earthquakes, storm, frost and snowfall, floods, Drought and famine in Baghdad, were investigated. In this context, the effects, the duration, the places where they are seen and the way of perception of the earthquakes in Baghdad are emphasized. Furthermore, storms and meteorological phenomena which are described as yellow, black or red, when they are seen they cause damage by hot and cold weather waves such as frost which damages agricultural products, the effects of which on increases of price are clearly identified. In addition to this, it is possible to see that snowfall, especially the hails depicted as big as a citrus, and perhaps most importantly floods or floods caused by the increase in the water level of the Dicle River bring about important changes in the economic, social and architectural structure of Baghdad.

Keywords: Baghdad, Seljuks, Earthquake, Storm, Frost, Hail, Snow, Floods.

GİRİŞ

X. yüzyıldan XI. yüzyılın ortalarına kadar Aral Gölü'nün kuzeyinden Irak'a doğru ilerleyen Selçukluların Bağdat üzerindeki hegemonyasının başlangıcını Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e (1040-1063) kadar götürmek mümkündür. Tuğrul Bey döneminde İran'a ulaşan Selçuklular bu sırada dâhili çekişmeler ile boğuşmakta olan Bağdat'taki Abbâsî halifesinden davet almadan önce Kirman'ı ardından da Azerbaycan'ın önemli bir şehri olan Tebriz'i ele geçirdi (en-Nuveyrî, 2004: 151,162, 166; es-Sallâbî, 2009: 49). Bunları müteakip Tuğrul Bey 446 (1054) yılında Anadolu'da bulunan Bizans şehir ve kaleleri üzerine seferler düzenledi (İskender, 1983: 47). Bu sırada Bağdat'ta Abbâsî veziri İbn Müslime ile Türk birliklerinin başında bulunan Arslan el-Besâsîrî arasındaki rekabet dayanılmaz bir boyuta ulaşmıştı (İbnu'l-Esîr, IX, 1991: 457; Makrizî, II, 1996: 232; el-İsfehânî, 2004: 34-36). Söz konusu çekişmelerden dolayı halifenin ısrarlı davetleri (İbnu'l-Adîm, III, t.y.: 1349; Ahmed b. Mahmud, I, 1977: 38) ile birlikte Anadolu'ya yaptığı seferden dönen Tuğrul Bey Bağdat'a gitmek için hazırlıklar yapmaya başladı (en-Nüveyrî, XXVI, 2004: 166; es-Sallâbî, 2009:

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

51; Ahmed b. Mahmud, I, 1977: 38; Merçil, 2005, 29-30; Takkûş, 2007: 349) ve sefer için gerekli ortamın oluşmasından sonra 25 Ramazan 447 (18 Aralık 1055) tarihinde Bağdat'a geldi (el-Bundârî, 1999: 7; İbn Tağrıberdî, V, 1992: 59; el-İsfehânî, 2004: 187; Hatib el-Bağdadî, XI, 2001: 49; Zekkâr, 1995: 95). Böylece Selçuklular Sünni İslâm dünyasının merkezi olan Bağdat'a hâkim olarak Suriye, Anadolu ve Irak topraklarında yaşanan gelişmeleri yakından takip etmeye başladılar. 450 (1058) yılında Selçuklu hanedan üyelerinden biri olan Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın isyan ederek Hemedan'a çekilmesinden sonra söz konusu isyanı bastırmak için Tuğrul Bey Bağdat'ı terk etti (Piyadeoğlu, 2013: 134-137). Bundan istifade eden Fatımîlerin desteklediği birlikler Bağdat'ı ele geçirerek yaklaşık bir yıl Şii Fatımîler adında hutbe okutmaya muvaffak oldular (İbnü'l-Cevzî, VIII, 1992: s.210; el-İsfehânî, 2004: 44). Tuğrul Bey İbrahim Yınal galesini ortadan kaldırdıktan sonra 451 (1059) yılında Bağdat'a gelerek halifeyi yeniden tahta oturttu ve Fatımîler adına okutulan hutbeye son verdi (el-Hüseynî, 1999: 14; Hatib el-Bağdadî, XI, 2001: 51; İbnü'l-Adîm, III, t.y.: 1354). Bu şekilde Irak'ta sağlam bir zemine oturtulan Selçuklu hâkimiyeti zaman zaman Abbâsî halifelerinin siyasi yetkilerini elde etmek için girişimlerde bulunmalarına rağmen devam etti.

Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar'ın 511 (1118) yılında vefat etmesinden sonra tahta oturan Mahmud b. Muhammed Tapar amcası Horasan Emîri Sencer'in isyanı ile karşılaştı. Mahmud amcası Sencer ile 2 Cemaziyelahir 513 (10 Eylül 1119) tarihinde yaptığı savaşı kaybetmesine rağmen Sencer tarafından veliaht tayin edilerek Arap Yarımadasından Kafkaslara, Doğu Anadolu'dan Taberistan ve Kirman'a kadar uzanan alanlara hükümdar olarak tayin edildi (Kayhan, 2001: 41-45). Böylece Irak ve çevresinde hâkimiyetini kabul ettiren Mahmud'un kurmuş olduğu Irak Selçuklu Devleti 590 (1194) yılında son hükümdar olan II. Tuğrul'un öldürülmesine kadar varlığını sürdürdü (Kayhan, 2001: 318; Sümer, 2009: 387). Selçukluların Irak hâkimiyeti esnasında Bağdat'ın sosyal ve ekonomik hayatını dolaylı veya direkt olarak etkileyen doğal olaylar sonucu oluşan deprem, sel, fırtına, don ve kar yağışı gibi doğal afet olarak nitelenen (Şahin-Sipahioğlu, 2009: 6-7) birçok hadise meydana gelmiştir.

1. Depremler

Doğal etkenler sonucunda yer kabuğunda oluşan değişimlerin meydana getirdiği sarsıntılara deprem adı verilmektedir (İzbirak, 1986; Şahin-Sipahioğlu, 2009: 26). Selçuklular döneminde Bağdat'ta çok miktarda depremin meydana geldiğine müşahede edilmektedir. Akdeniz deprem kuşağı (Alp-Himalaya) olarak adlandırılan Fransa, İtalya, Kuzey Afrika, Yunanistan, Türkiye ve İran üzerinden Afganistan'a uzanan (Şahin-Sipahioğlu, 2009: 37) hat üzerinde meydana gelen depremlerin Bağdat'ı etki altında bıraktığı anlaşılmaktadır. Selçuklular döneminde Müslümanların "zelzele" (زلزلہ) şeklinde adlandırdıkları (Arslantaş, 2013: 227) bu sarsıntılardan ilki 18 Şevval 450 (8 Aralık 1058) tarihinde meydana geldi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 30; Sibt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 333; Arslantaş, 2015: 93). Söz konusu bu deprem akşam ve yatsı namazları arasında oldu ve takriben de "bir saate kadar da sürdü" ifadesinden anlaşılacağı üzere depremden sonraki bir saat içerisinde artçı sarsıntılar devam etmişti. İnsanların büyük bir korkuya kapıldığı bu deprem Hemedân, Vâsıt, Âne, Tekrît'e kadar olan sahayı etkiledi. Bu sarsıntılar esnasında su ile çalışan değirmenler de durmuştu (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 30; Sibt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 333). Aynı bilgileri kaydeden İbnü'l-Esîr ise depremin Irak ve Musul'da oluştuğunu, Hemedân'ı da etkilediğini ve birçok evin insanların üzerine yıkılarak ölümlerine sebebiyet verdiğini ifade etmektedir (İbnü'l-Esîr, IX, 1991:492; Ebû'l-Fidâ, II, 1997: 536; İbnü'l-Verdî, I, 1969: 507). İbnü'l-Cevzî (XVI, 1992: 83; Arslantaş, 2015: 93) Zilhicce 455 (Kasım-Aralık 1063) yılında Vâsıt'ta bir deprem olduğunu ve uzun sürdüğünü kaydetmesine rağmen söz konusu sarsıntının Bağdat'ta hissedilip hissedilmediğini açıklamamaktadır. Ancak Vâsıt'ın konumu¹ itibariyle burada meydana gelebilecek bir depremden Bağdat'ın etkilenmiş olmasının ihtimal dâhilinde olduğu söylenebilir. Nitekim Bağdat'ta bu sarsıntının hissedildiğine dair kayıtların tutulmamış olması sarsıntının hasara ve korkuya sebep olmayacak kadar küçük olmasından kaynaklanmış olmalıdır. 26 Rebiyülahir 464 (21 Ocak 1072) yılında güneşin doğuşu esnasında yeni bir deprem oldu ve yaklaşık altı sarsıntı hissedildi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 138; Arslantaş, 2015: 97). Söz konusu bu sarsıntı esnasında kayıtların teferruatlı tutulmamasından anlaşıldığı kadarıyla hasar meydana gelmemiştir. Irak, el-Cezîre ve Suriye'de 479 (1086-1087) yılında birbirini takip eden çok sayıda deprem meydana geldi ve depremler karşısında korkuya kapılan insanlar sarsıntılarının bitmesine kadar çöllerde kaldılar (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 134; İbn Kesîr, XII, 1995: 265; Arslantaş, 2015: 98). Bu depremlerin Bağdat'ı etkileyip etkilemediği noktasında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte İbnü'l-Cevzî'nin kayıtlarında buna dair bilgilere tesadüf edilmemesi depremin şiddetinin az olmasından veya Bağdat'ın depremin etki alanının dışında olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. İbnü'l-Cevzî'ye göre Bağdat'ta bir sonraki deprem Muharrem 487 (Ocak-Şubat 1094) yılında vuku buldu (İbnü'l-Cevzî, XVII,

¹ Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın (685-705) Irak'a tayin ettiği valisi Haccâc b. Yusuf es-Sekâfi tarafından kurulmuş olup Basra ve Kufe yolu üzerinde bulunmaktadır bkz. Söylemez, 2002: 147-172.

1992: 11; İbn Tağrıberdi, V, 1992: 136; Arslantaş, 2015: 99). Sadece bu bilgiler ile iktifa edilmesinden hasara sebebiyet verebilecek kadar şiddetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Bağdat Arife günü (3 Nisan 1118) 511 yılında yeni bir deprem ile sarsıldı ve sarsıntı esnasında duvarların ve örtülerin gidip geldiği gözlemlenmişti. Sarsıntının şiddetinden dolayı Bağdat'ın batı cihetinde bulunan dükkânlar ve evler yıkıldı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 156; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 423; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 375; İbnü'l-İmâd, VI, 1986: 49; Arslantaş, 2015: 101-102). İbnü'l-Cevzî (XVII, 1992: 156) deprem için şu ifadeleri kullanmaktadır: “Şeyhimiz Ebu'l-Fadl b. Nâsîr dedi ki: “Bu deprem kuşluk vaktinde meydana gelmişti. Bu sırada ben de Bâbu Derbi'd-Devvâb'daki mescitte idim. Yerde perdeye yaslanarak oturuyordum. Daha sonra örtü hareket etti ve duvardan iki kez uzaklaştı”. Yine şeyhimiz dedi ki: “Şehrin batı cihetinde dükkânların yıkıldığı haberleri bana ulaştı.”. Söz konusu bu depremin Bağdat'ın sosyo-ekonomik hayatında önemli tesirler meydana getirdi; çünkü depremden hemen sonra meydana gelen fiyat artışlarından dolayı bir kür² buğday üç yüz dinara kadar çıktı. Pahalılığa bağlı olarak bir kıtlık ortaya çıktı ve rivayete göre insanlar yiyecek bulamadıklarından kedi ve köpek gibi hayvanların etlerini yemeye başladılar (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 156; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 375; İbn Kesîr, XII, 1995: 344). 511 (1117-1118) yılındaki sarsıntıda şehrin batı tarafı etkilenirken 16 Rebiyülevvel 524 (27 Şubat 1130) tarihinde (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 256) meydana gelen başka bir depremde de şehrin her iki yanında yani batı ve doğu taraflarında bulunan birçok ev yıkıldı ve insanların çoğu da göçük altında kalarak hayatlarını kaybetti (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 256; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 526; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 465; İbn Kesîr, XII, 1995: 373; Arslantaş, 2015: 104). İbnü'l-Esîr Irak, el-Cibâl, Musul ve el-Cezîre'de oluştuğunu ifade ederek depremin tam olarak hangi bölgeleri etkilediği hususunu açıklığa kavuşturmuştur (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 526). İbnü'l-Cevzî'nin (XVII, 1992: 294) söz konusu sarsıntı hakkındaki ifadeleri ise şu şekildedir: “Şeyhimiz Ebu'l-Fadl b. Nâsîr dedi ki: “Cuma gecesi 16 Rebiyülevvel 524 (27 Şubat 1130) tarihinde Bağdat'ta korkunç bir deprem oldu. Bu Şubat'ın sonu idi. Bu sırada Mescit'te idim ve yer güneyden kuzeye doğru sallanmaya başladı. Eğer devam etseydi insanlar ölürdü. Şehrin doğu ve batı taraflarında birçok ev yıkıldı.”. Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi şiddetli bir sarsıntı ile başlayan depremin kısa sürdüğü ve bunun da şehirdeki zayıyatı azalttığı müşahede edilmektedir.

Cemaziyülahır 529 (Mart-Nisan 1135) yılında kuşluk vaktinde Bağdat'ta üç sarsıntı meydana geldi (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 294; Arslantaş, 2015: 105). Üç ay sonra 11 Şevval 529 (25 Temmuz 1135) tarihinde Bağdat art arda devam eden seri depremlere tanıklık etti. İlk depremin olduğu 11 Şevval'de (25 Temmuz) şehir takriben altı kez sallandı ve her gün beş veya altı kez tekrar ediyordu. Bu durum 27 Şevval Cuma (10 Ağustos) gecesine kadar devam etti. Bu depremlere tanıklık eden İbnü'l-Cevzî devamında “Salı günü gecenin ortasında yeni bir sarsıntı oldu, tavanlar söküldü ve duvarlar dağıldı diyerek bu sıralarda çocuk olduğunu eklemektedir. Ayrıca uykusunun ağırlığından dolayı birçok kişinin uyanmasından sonra uyanabildiğini ifade etmektedir. Bu ifadelerin devamında taban altından sallandı ve ben şiddetli sarsıntıda tedirgin bir şekilde uyanana kadar yerde uyuyordum. Gecenin ortalarından güneş doğana kadar yer sallanmaktaydı” demektedir (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 296; İbnü'l-İmâd, VI, 1986: 144; Arslantaş, 2015: 105)³. İbnü'l-Cevzî kadar teferruatlı bilgiler vermese de İbnü'l-Esîr Irak, Musul ve el-Cibâl'de deprem meydana geldiğini söyleyerek Bağdat dışında depremin hissedildiği yerleri tespit etmemize imkân sağlamaktadır (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 40). Depremin şiddeti ve etki alanları ile ilgili bilgilere ek olarak söz konusu sarsıntı esnasında Bağdat'ın pazarının yıkılmasına dair Sibt İbnü'l-Cevzî'nin vermiş olduğu bilgidir hareketle şehrin iktisadî hayatının merkezini oluşturan pazarların da zarar gördüğünü takip etmek mümkündür (Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 503).

Irak, Şam, Diyarbakir, Musul ve el-Cezîre topraklarında Safer 532 (Ekim-Kasım 1137) yılında vuku bulan sarsıntılar neticesinde birçok ev yıkıldı ve insanların çoğu da göçük altına kaldı (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 66; İbnü'l-Verdî, II, 1969: 60; İbn Kesîr, XII, 1995: 393; Arslantaş, 2015: 106). Bu zamanlarda Bağdat'ta yaşayan İbnü'l-Cevzî'nin bu sarsıntılar hakkında kayıt tutmaması söz konusu depremlerden Bağdat'ın etkilenmemiş olabileceğini göstermektedir. 24 Zilkade 538 (29 Mayıs 1143) yılında Bağdat'ta bulunan İbnü'l-Cevzî yatağında uzanırken hafifçe sarsıldığını ifade etmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 33; Arslantaş, 2015: 10).

² Kür: “Babil'de yani Irak'ta kullanılan kökü Sümerce gur olan bir ağırlık, tahıl ölçgeğidir. Zamana ve bölgeye farklılık göstermekle birlikte Muhammed b. Ahmed el-Hârîzmî (öl. 387/997) Bağdat ve Kufe kürü için 60 kâfız480 mekkûk = 1440 keyle = 364000 olduğunu kaydetmektedir” Bkz: Kallek, XXVI, 2002: 559-560.

³ Sibt İbnü'l-Cevzî (XIII, 2013: 503) söz konusu depremlerin 17 Şevval'e kadar devam ettiğini ifade etmesine rağmen depremleri bizzat yaşayan İbnü'l-Cevzî'nin kayıtlarının muteber olduğunu kabul etmek mümkündür. Abu'l-Farac (II, 1987: 368) ise depremler hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Arapların 529 (m.1154) yılında Bağdat'ta sık sık zelzeleler oluyor ve her gün ortalık beş altı kere sallanıyordu. Bu sırada Sultan Sencer, Sultan Mesud'a iki mektup taşıyan bir elçi gönderdi. Mektuplarından biri gizli idi ve bunda sultan Mesud tahkir ediliyor ve şu soruluyordu: “harp karışıklıkları arasında halifeyi niçin öldürmedin”. Diğer mektup ise açıktı ve bunda da şunlar yazılı idi: “Bu satırları okuduğunuz anda Ey Cıyas ed-dünya ve'd-din Mesud, müminlerin emiri nezdine gidiniz, huzurunda toprağı öpünüz ve işlediğiniz hata yüzünden af dileyiniz. Çünkü bu hata yüzünden gök ve yer isyan etmektedir, bu yüzden fırtınalar, gök gürlemeleri, şimşek çakmaları ve yer depremleri dünyanın huzurunu kaçırmaktadır. Bu yüzden Arap milletlerine şeytan musallat oldu.”.

Zilhicce ayının ilk üç gününde 544 (1149-1150) yılında kuşluk vakti Bağdat'ta yeniden şiddetli bir deprem oldu ve şehir takriben on kez sallandı. Bu deprem ile birlikte er-Ribâtu'l-Bihruzî de yıkıldı ve Türkmenlerden birçok kişi öldü (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 72; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 594; İbn Kesîr, XII, 1995: 414. Arslantaş, 2015: 111; Keleş, 2015: 470). Zilhicce 554 yılında (Aralık 1159-1160) Bağdat'ta meydana gelen bir deprem sonucunda evlerin duvarları çatladı. Bu deprem esnasında Hulvân Dağı yarıldı, şehirde pek çok ev yıkıldı ve birçok insan da hayatını kaybetmişti (Arslantaş, 2015: 120-121). Bağdat'ta Selçuklu hâkimiyeti döneminde son depremler ise 571 (1175-1176) (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 347), 7 Şevval 573 (29 Mart 1178) (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 347; Arslantaş, 2015: 124) ve Rebiyülevvel 590 (Şubat-Mart 1194) (İbnü'l-Esîr, XII, 1991: 95) yıllarında meydana geldi. Şüphesiz bunlardan en şiddetlisi fırtınadan sonra oluşan 573 (1178) yılındaki deprem idi. Depremin şiddetinden dolayı pek çok ev yıkılmış ve enkaz altında kalan çok sayıda insan ölmüştü (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 357).

2. Meteorolojik Afetler

2.1. Fırtına

Hava durumu veya rüzgârların taşıdıkları çöl kumlarından dolayı siyah, sarı ve kırmızı renkler ile tasvir edilen fırtınalar Selçuklu dönemi Bağdat'ında sıklıkla görülmekteydi. Selçuklu hâkimiyeti arifesinde Zilhicce 441 (Nisan-Mayıs 1050) yılında görülen fırtına da bu şekilde tasvir edilmiştir. Söz konusu bu hadisede bir anda kum fırtınasının ortaya çıktığı, sokaklara ve pazarlara karanlığın çöktüğü, insanların birbirlerini görmekte zorluklar yaşadığı ifade edilmektedir. Fırtınadan dolayı halifelik sarayının ve evlerin pencereleri ile hurma ağaçları başta olmak üzere birçok ağaç da yerinden sökülüyordu (İbnü'l-Cevzî, XV, 1992: 321; İbn Tağrıberdî, V, 1992: 50). Bunu müteakiben 5 Muharrem 443 (19 Mayıs 1051) tarihinde şiddetli bir fırtına ile birlikte yağış görüldü ve bu esnada halifelik sarayı ile Dicle kıyısında bulunan birçok evin pencereleri söküldü. Söz konusu fırtınadan dolayı hurma, dut gibi ağaçlar da köklerinden söküldüler. Ayrıca Sarât Nehri üzerinde bağlı olan bazı gemiler de battılar (İbnü'l-Cevzî, XV, 1992: 329). Bunların yanı sıra Rebiyülahir 446 (Temmuz-Ağustos 1054) (İbnü'l-Cevzî, XV, 1992: 344) yılında "çekirgelerin uçarken çıkardıkları sese benzeyen bir sesin işitildiği şiddetli bir fırtına estî" ifadesinden de anlaşıldığı kadarıyla herhangi bir olumsuzluğa mahal vermeyen sadece çıkardığı ses ile dikkatleri celp eden bir fırtına görülmüştü (İbnü'l-Cevzî, XV, 1992: 344; İbnü'l-Esîr, IX, 1991: 458).

Bağdat'a yerleşen Selçuklular imar faaliyetlerine önem verdiler ve bu amaçla el-Hattâbîn'den er-Ruvâye'ye kadar uzanan kanal üzerine bir köprü inşasına başladılar. İnşa faaliyeti devam ederken Muharrem 448 (Mart-Nisan 1056) yılında Bağdat'a şiddetli bir fırtına koptu ve mezkûr fırtınadan dolayı köprü inşaatı çökerek kanala düştü. Söz konusu kanal içerisinde bulunan ve şehrin ulaşımını sağlayan Bâbu'l-Garbe'ye bağlı kayıklar da iplerin kopmasından dolayı parçalandılar ve battılar (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 3). Aynı yıl içerisinde bu hadiseden bağımsız olarak yeni bir fırtınanın daha meydana geldiği anlaşılmaktadır. Buna göre bir anda esmeye başlayan bir fırtına toz bulutları ile birlikte her tarafı kapladı ve gökyüzünü kararttı. Bundan dolayı çarşı ve pazarlarda bulunanlar gündüz vaktinde lambalarını yakmak zorunda kaldılar (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 3; İbn Kesîr, XII, 1995: 170).

Toz fırtınaları dışında sıcak hava dalgasına bağlı olarak estiklerinde meyve ağalarına zarar veren fırtınalara da tesadüf edilebilmekteydi. Bağdat'a meydana gelen bu tarzda hadiselerden biri Şaban 459 (Haziran-Temmuz 1067) yılında görüldü. Söz konusu rüzgâr ile birlikte Vâsıt'tan gelmekte olan on kadar kişi ölmüştü. Ardından da Bağdat'ta bulunan turunc ve limon gibi ağaçlar da helak olmuştu (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 102). Bunların yanı sıra yoğun yağışlar esnasında veya sonrasında oluşan fırtınaların da Bağdat'taki sosyal hayatı zorlaştırdığı ve sel gibi afetlerle birlikte tehlikenin boyutunu daha da artırdığı görülmekteydi. Bağdat'ta 466 (1073-1074) yılında yaşanan büyük sel felaketinden sonra 16 Zilhicce 466 (13 Temmuz 1074) tarihinde gökyüzünde şimşeklerin çakmaya başlaması ile ortaya çıkan ve ardından da gökyüzünü kaplayan siyah bulutlardan sonra gece vaktinde şiddetli bir fırtına esince çatılarda toprak ve çamur yığınları oluşmuştu (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 157; İbn Kesîr, XII, 1995: 231). Bundan bir yıl sonra yani 467 (1075) yılında şehri olumsuz etkileyen sel felaketini müteakip her tarafı karanlığa çeviren fırtına görüldü. Bu fırtına Bağdat, Vasıt ve Basra gibi şehirlerde çok sayıda hurma ağacının yerinden sökülmesine neden olmuştu (Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 66; İbn Kesîr, XII, 1995: 236). Rebiyülevvel 470 (Eylül-Ekim 1077) yılında gökyüzünde büyük bir yarım daire şeklinde beliren bir kırmızılıktan sonra şiddetli bir rüzgâr ile birlikte gök gürültüsü ve şimşekler ortaya çıkmıştı (Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 107). Yaşan bu fırtınanın şehirde meydana getirdiği herhangi bir olumsuzluktan bahsedilmemekle birlikte insanları tedirgin eden gökte belirdiği ifade edilen kırmızılıkla da muhtemelen bir kum fırtınası kastedilmektedir.

Rebiyülevvel 478 (Haziran-Temmuz 1085) yılında akşam vaktinden sonra her tarafı karartan yeni bir fırtına meydana geldi. Şimşek ve gök gürültülerinin eşlik ettiği bu fırtınadan sonra evlerin çatılarında kum ve topraktan kümeler meydana geldi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 239; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 168; İbn

Kesir, XII, 1995: 259; Zehebi, I, 1999: 410). Fırtınadan dolayı başta hurma olmak üzere ağaçların çoğu söküldü ve bu durum gece yarısına kadar da bu şekilde sürdü (İbnü'l-Esir, X, 1991: 133; İbn Kesir, XII, 1995: 259). Bu esnada birçok insan ve evcil hayvan da ölmüştü (İbn Tağriberdi, V, 1992: 118). Bu hadiseden iki ay sonra yani Cemaziyülahir 478 (Eylül-Ekim 1085) yılında yeniden şiddetli bir fırtına esmeye başladı. Yaşanan bu olumsuzlukların en dikkat çekici özelliği hırsızların şehirdeki kaosu fırsata dönüştürmesi idi. Fırtınadan dolayı hamamlara giren hırsızlar burada bulunanların elbiselerini çaldılar ve ayrıca pazarları soydular (İbnü'l-Cevzi, XVI, 1992: 240-241). Bunların yanı sıra nehirde bulunan gemiler battığı gibi Bâbu'l-Ezc'deki minarenin baş tarafı da zarar görerek düşmüştü (İbnü'l-Cevzi, XVI, 1992: 240-241; Abu'l-Farac, I, 1987: 332).

478 (1085-1086) yılındaki fırtınadan sonra Bağdat'ta bu tür hadiseler ile ilgili kayıtlar kesintiye uğrarken sonraki fırtınanın kaydını İbn Kesir (XII, 1995: 354) 515 (1121-1122) yılı olayları içerisinde vermektedir. Buna göre İbn Kesir 515 (1121-1122) yılında üç gün boyunca devam eden şiddetli bir fırtınanın şehri etkisi altına aldığını ve söz konusu bu hadiseden etkilenen birçok insanın öldüğünü, hayvanların da telef olduğunu zikretmektedir. Fırtınaların beraberlerinde getirdikleri kumların şehirde yaşayan insanların yaşam alanlarını kısıtladığı da görülmekteydi. Safer 522 (Şubat-Mart 1128) tarihinde koyu bir karanlık ve yağmur ile birlikte esmeye başlayan şiddetli bir fırtına esnasında kum tanelerinden dolayı gündüz vaktinde öğle ve ikinci arasında gökyüzünde koyu bir kırmızılık oluşmuştu. Bağdatlıları tedirgin eden bu hadisede fırtınanın taşıdığı kırmızı renkli kum taneleri cadde ve sokaklarda kum tepcikleri meydana getirmişti (İbnü'l-Cevzi, XVII, 1992: 249; İbnü'l-Esir, X, 1991: 516). Fırtına esnasında gökyüzünde görülen ateşe benzer sütundan dolayı insanlar korkuya kapılarak dua ve istiğfar ile korkularını yenmeye çalışmışlardı (İbnü'l-Esir, X, 1991: 516).

Bazen fırtınalar esnasında beliren doğüstü hadiselerden dolayı insanlar kıyametin kopacağına dair dinî-psikolojik etki altında kalmaktaydılar. Özellikle Müslümanlarda kıyametin cuma günü kopacağına dair hadisin (Müslim, 1428: 811) de etkisiyle 13 Rebiyüevvel 549 (28 Mayıs 1154) tarihinde Cuma günü akşamdan sonra esen bir fırtınadan dolayı zifiri bir karanlık ile birlikte gökyüzünde ateşe benzer bir görüntüden dolayı kıyametin kopacağına dair bir zan oluştu. Kumdan tepelerin meydana geldiği bu fırtınada halifelik sarayına ait nehir kıyısında bulunan kayıklar da battı (İbnü'l-Cevzi, XVIII, 1992: 95). Fırtına ve onu müteakiben meydana gelen dolu ve yağmur yağışları da şehirdeki sosyal hayatı olumsuz etkilemekteydi. Bağdat'ta 562 (1166-1167) yılında aniden ortaya çıkan bir fırtınadan dolayı ağaçlar köklerinden söküldükleri gibi fırtınadan sonra görülen dolu ve yağmur yağışından dolayı şehrin batı cihetinde bulunan Beytü'l-Kahramâne de yıkıldı (İbnü'l-Cevzi, XVIII, 1992: 175).

Siyah renkle tasvir edilen fırtınalardan birine Şaban 568 (Mart-Nisan 1173) yılında tesadüf edilmişti. Arife günü esmeye başlayan fırtınadan dolayı her tarafı koyu bir karanlığın kapladığı ve sıcak olan bu esinti esnasında insanların oruçlu olduğu ifade edilmektedir (İbnü'l-Cevzi, XVIII, 1992: 200). Bundan sonra Selçuklular döneminde Bağdat'ta görülen fırtınalara dair 573 (1178), 574 (1179) ve 575 (1180) tarihli üç kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 7 Şevval 573 (29 Mart 1178) tarihinde meydana geldi ve fırtınayı müteakiben bir zelzele de görülmüştü (İbnü'l-Esir, XI, 1991: 357). İkinci olarak 29 Zilkade 574 (8 Mayıs 1179) tarihinde şiddetli bir fırtına ile birlikte Bağdat semaları birden karardı ve gökyüzünden yeryüzüne doğru sütun gibi ateşe benzeyen bir görüntü ortaya çıktı. Bu durum Zilhicce'ye (Mays-Haziran) kadar da böyle sürdü ve bundan dolayı insanlar otuzuncu gecede hilali göremediler (İbnü'l-Cevzi, XVIII, 1992: 252). Bu durumun Ramazan orucunun başlamasını etkilediği ihtimal dahilindedir. Selçuklu döneminde Bağdat'taki fırtınalara dair son kayıt ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 575 (1180) yılına aittir. Mezkûr yıl içerisinde şiddetli bir şekilde esmeye başlayan ve bu sırada el-Cezire, Irak ve bunlara mücavir yerleri karanlık bir örtü ile kaplayan söz konusu fırtına öğle vaktinde meydana gelmişti. Gündüz olmasına rağmen fırtınadan dolayı insanlar yanlarında bulunan kişilerin yüzlerini tanıyamaz duruma düşmüşlerdi. Bağdat dışındaki muhtelif yerlerden gelenlerin anlattıkları Bağdat'ta yaşananlar ile birebir örtüşmekteydi (İbnü'l-Esir, XI, 1991: 367-368).

2.2.Don ve Kar Yağışı

Hava sıcaklığının sıfırın altına düşmesiyle su, toprak ve bitkiler üzerine oluşan buz kristallerine don adı verilmektedir (Şahin-Sipahioğlu, 2009: 208; İzbirak, 1986: 106). Sıcaklığın sıfır derecenin altına düşmesi bazı canlıların ve bitkilerin yaşamını sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Özellikle don hadisesinin ekinlerden beklenen verimi yok ettiği veya azalttığı bunun da ekonomik ve sosyal sıkıntılara, fiyatların yükselmesine, açlık, kıtlık gibi hadiselerin yaşanmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklular döneminde Bağdat'ta soğuk hava ve don ile ilgili ilk bilgi Abu'l-Farac'ın 456 (1063) tarihindeki kayıdır. Ocak ayında görülen soğuk hava dalgasından dolayı Dicle Nehri donmuş ve akabinde de Bağdat'ta kar yağışı gerçekleşmişti (Abu'l-Farac, I, 1987: 317). Soğuk hava dalgası ve don hadiselerinin yanı sıra şiddetli yağışlar da toplumsal hayatın önemli bir ihtiyacı olan ekinlerin veya meyvelerin zarar görmesine sebep olmaktadır. Bağdat'ta 515

(1121-1122) yılında Irak'ın geneline yayılan şiddetli bir yağmurdan sonra dallarında olgunlaşan hurmalar, üzüm ve meyveler telef olmuştur. Ayrıca bunu takip eden gecede 21 Kanun-i Sanî'de başlayan kar yağışı bir sonraki gün öğle vaktine kadar sürdü ve Bağdat sokakları ve geçitleri kar yığınları ile dolmuştu. Tekrit'ten Batiha'ya kadar uzanan hat üzerinde yaklaşık bir zira kadar yağın kardan dolayı hacılar da Kûfe'de konaklamak zorunda kalmışlardı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 196-197; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 471; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 407; Zehebi, II, 1999: 21).

İbnü'l-Cevzî (XVII, 1992: 197) eserinde bu kar yağışı ile ilgili şu kıyaslamayı da yapmaktadır: "Kitabımızda er-Reşîd, el-Muktedir, el-Mu'temid, et-Tâ'î, el-Mutî, el-Kâdir, el-Kâ'im dönemlerinde birçok yıl kar yağdığını zikretmiştik. Ancak daha önce bu yıldaki gibi bir yağışı duymadım. Eriyene kadar on beş gün boyunca yerde kaldı. Turunçgiller, narenciye ve limon gibi ağaçlar helak olurken bakla gibi yeşil bitkiler ise helak olmadı. Bu sene dışında daha önce Basra'da kar yağdığı görülmemiştir." Söz konusu bu yağış esnasında maruz kalınan hasar göz önüne alındığında soğuk havanın bahar mevsiminde meyve ve bitkilerin yetişme döneminde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bazı şairler "Ey zamanın yöneticileri, Irak ve çevresinde gördüğümüz bu durum bereket değildir. Sizin yaptığınız zulümler insanları bile aşarak diğer mahlukatları kuşatmış ve ufuklar da yaşlanmış" (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 197; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 407) gibi ifadeler ile bu yağışın dönemin yöneticilerinin hatalarından kaynaklandığını düşünmekteydiler. Bağdat'ta soğuk hava ve don hadisesi ile ilgili son kayıt da 568 yılına aittir. İbnü'l-Cevzî (XVIII, 1992: 200) Cemaziyülevvel 568 (Aralık-Ocak 1172-1173) yılında Bağdat'ta yeniden şiddetli bir soğuğun görüldüğünü ve kuyu sularının Kanun-ı Evvel'den Kanûn-ı Sâni'nin ortalarına donmuş bir vaziyette kaldığını kaydetmektedir.

2.3. Dolu Yağışı

Atmosferde ani soğuk hava dalgasının oluşumuna sebep olduğu darı, ceviz ve yumurta büyüklüğündeki buz taneleri dolu şeklinde isimlendirilmektedir (İzbirak, 1986: 106). Söz konusu yağışların tarımsal ürünler, meyveler ve yapılar zarar verdikleri gibi zaman zaman insanların ve hayvanların ölümüne sebep olduğuna şahit olmak mümkündür. Selçuklu döneminde Bağdat'ta dolu yağışları ve sebep oldukları hadiseler hakkında muhtelif kayıtlar bulunmakla birlikte dolu yağışına ait kayıtlardan ilki 16 Muharrem 450 (15 Mart 1058 Pazar) tarihine aittir. Buna göre bir habbesinin takriben otuz dirhem olduğu ifade edilen dolu neticesinde mahsuller helak olmuş ve Dicle Nehri'nin seviyesi de on beş ziraya kadar çıkarak şehir için bir taşkın tehlikesi oluşturmuştu. Aynı yıl içerisinde bundan bir ay sonra yani 14 Safer 450 (12 Nisan 1058 Pazar) tarihinde ise Nehrevân'da tavuk yumurtası büyüklüğünde dolu yağışı görülmüş ve bundan dolayı ekinler zarar görmüştü. Bu yağışa dair İbnü'l-Cevzî "Kürtler'den bir topluluğun öldüğünü, bir dolu tanesinin bir adamın başına düşerek başını yardığını ve son olarak da başka bir dolu tanesinin de bir atın başına düştüğünü, atın da binicisini üzerinden düşürerek kaçtığını" kaydetmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 29; İbn Kesîr, XII, 1995: 185).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Bağdat'ta görülen dolu yağışları bazen şehir için bir sel baskını tehdidi anlamına geliyordu. Rebiyülevvel 454 (Mart-Nisan 1062) yılında yaşanan büyük bir sel felaketinden sonra habbesinin yaklaşık bir rıt⁴ olduğu söylenen dolu yağışı neticesinde meyvelerin helak olduğu ve Dicle Nehri'nin su seviyesininin takriben yirmi ziraya ulaştığı ifade edilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 74)⁵. Bağdat için Dicle Nehri'nin su seviyesinin on beş zira ve üzerine çıkması ciddi bir sel baskını tehdidi anlamına geliyordu (Tokuş, 2016: 563). Şüphesiz dolu yağışları ile ilgili en dikkat çekici özellik dolu tanelerinin büyüklüğünün ceviz ve tavuk yumurtası şeklinde tasvir edilmeleri idi. Bu cümleden 20 Şevval 553 (14 Kasım 1158) tarihinde yağmur ile birlikte görülen dolu yağışı esnasında dolu habbesinin bir yumurta büyüklüğünde olduğu kaydedilmektedir. Şiddetli bir şekilde takriben bir saat kadar yağmaya devam eden yağış çok büyük zararlar vermişti (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 126). Mahsullerin helak olmasına sebep olan bu dolunun tanelerinin büyüklüğünü Sıbt İbnü'l-Cevzî (XIV, 2013: 60) dokuz rıtl, İbn Kesîr (XII, 1995: 437) ise beş ve dokuz rıtl (bir rıtl 462 gram) olarak belirtmekteydi.

Bağdat'ta Cemaziyülevvel 568 (Aralık-Ocak 1172-1173) yılında görülen dolu yağışı sonrasında İbnü'l-Cevzî (XVIII, 1992: 200) "daha önce buna benzer olanı görülmedi" şeklinde tasvir ederken şüphesiz doludan sonra meydana gelen şiddetli soğukları kastetmekteydi. Olağandışı bir dolu yağışında tarihçiler mutlaka bu yağıştan mütevellit zararları ve dolunun habbelerinin tahmini büyüklüğünü belirtmeden sözlerine hitam vermezlerdi. Bundan bir yıl sonra Bağdat'ın yeniden dolu yağışından kaynaklanan sıkıntılara maruz kaldığına müşahede edilmekteydi. 8 Ramazan 569 (12 Nisan 1174) tarihinde meydana gelen bu hadiseye İbnü'l-Cevzî de şahitlik etmişti. Yağan yağmurlardan dolayı Dicle Nehri'nin su

⁴ "Ağırlık ölçüsü olup zamana ve coğrafyaya göre farklılıklar göstermektedir. Klasik kaynakların 128 ve 130 dirhem şeklinde farklı değerler yüklediği 408 gramlık Bağdat rıtlı Abbasi Devleti'nin etkisi bütün İslâm dünyasında standart ağırlık ölçüsü olarak benimsenmiştir" bkz: Kallek, XXXV, 2008: 52-53.

⁵ Zehebi (I, 1999: 390) her bir dolu tanesinin büyüklüğünün yüz dirhemi geçtiğini kaydetmektedir.

seviyesinin artmasına paralel olarak el-Hazîre'de büyük taneli dolu yağışı görüldü. Bunun neticesinde çok sayıda ev yıkıldı ve yağış insanların ve evcil hayvanların birçoğunun da ölümüne sebep oldu. İbnü'l-Cevzî bazı güvenilir kişilerin kendisine söylediğini kaydettiği ifadeye göre bir dolu tanesinin tartıldığı ve yedi rıtl ağırlığında olduğu tespit edilmişti. Bir narenciye tanesi büyüklüğünde olduğunu ifade ettiği dolu tanelerinden dolayı ağaçların dalları kırılmış ve evler de zarar görmüştü. Söz konusu bu yağıştan kısa bir süre sonra da yani 10 Ramazan 569 (14 Nisan 1174) yılında Dicle Nehri taşı ve şehir yeniden bir sel tehdidi ile karşı karşıya kaldı (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 204; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 328; Zehebî, II, 1999: 74; İbn Kesîr, XII, 1995: 486-487). Ramazan ayı boyunca yağışların kesilmediği Bağdat'ta 21 Ramazan 569 (25 Nisan 1174) tarihinde yeniden iri taneli bir dolu yağışının görüldüğü ve bir süre devam eden bu yağışın çok miktarda zarara sebep olduğu ifade edilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 206).

2.4.Sel/Taşkın Olayları

Dicle Nehri kıyısında kurulan ve zamanla coğrafi, siyasî ve ekonomik özelliklerinden dolayı Dicle Nehri'nin doğu ve batı taraflarını da kapsayacak şekilde büyüyen Bağdat, Dicle Nehri'nin su seviyesinin yağışlar, kar erimesi veya buna bağlı etmenlerden dolayı artmasına paralel olarak zaman zaman ciddi zararlara sebep olan taşkınlara maruz kalmıştır. Ancak söz konusu taşkınlar sadece Dicle Nehri'nin su seviyesinde görülen artışlardan kaynaklanmayıp Bağdat'ın varoşlarında bulunan tarım arazilerini sulamak için inşa edilen su kanallarının da taşkınlara sebep olduğuna müşahede edilmekteydi. Selçuklu hâkimiyetinde Bağdat'ta görülen ilk taşkın Muharrem 450 (Şubat-Mart 1058) yılında şiddetli dolu yağışı neticesinde gerçekleşmişti. Habbesinin yaklaşık otuz dirhem olduğu kaydedilen dolu yağışından sonra Dicle Nehri'nin su seviyesi on beş ziraya kadar çıkararak bir taşkına neden olmuştu (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 29).

Bağdat'ta Rebiyülevvel 454 (Mart-Nisan 1062) yılında yani 17 Nisan'da gece ve gündüz vakitlerinde sel baskını meydana geldi. Söz konusu taşkın esnasında sular bentlerden bir parçanın yıkılmasına neden oldu. Mart ayının ortalarında başlayan yağışlar Nisan ayının sonuna kadar durmadan aralıksız bir şekilde devam etti. Bu felakete dolu yağışı ve sebep olduğu zararlar da eklenince şehirde hayat şartları oldukça zorlaşmıştı. Bu esnada Fâris, el-Cibâl ve suğurdan gelenler aynı yağışların buralarda da görüldüğünü ifade etmekteydiler. Hatta fasılasız seksen gün boyunca Sincâr'da yağmurdan dolayı güneşin hiç görüldüğü söyleniyordu. Yağışlardan dolayı Dicle Nehri'nin seviyesi de yirmi bir zirayı geçerek taşkına ve bunun neticesinde birçok evin yıkılmasına neden olduğundan Nehr-i Mualla, Bâbu'l-Merâtib, Bâbu'l-Ezc ve ez-Zâhir gibi yerlerde setler inşa edildi. Halife de gece vakti Bâbu'l-Büşrâ'ya gelerek Hz. Peygamber'in atasını iki kez suya daldırarak taşkından korunmak için dua etti. Ancak su bir azalıp bir artmaktaydı. Bu esnada normal durumlarda seviyesi sekiz zira olan Tâmarâ suyu yirmi iki ziraya kadar yükselmişti. Bu haliyle Tâmarâ'dan Celûla'ya doğru akmakta olan su yabanî hayvanların bir kısmının etrafını sarmış ve kaçış yollarını kapatmıştı. Bu durumdan istifade eden Sevâd halkı da yüzerek onları elleri ile yakalamaktaydılar. Bu şekilde bir şahsın bir günde yaklaşık iki yüz rıtl et aldığı rivayet edilmekteydi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 74; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 397-398; Zehebî, I, 1999: 390; İbnü'l-İmâd, V, 1986: 228).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığına göre Dicle Nehri'nin su seviyesinin yirmi bir ziraya ulaşması Bağdat'ta ciddi bir su taşkını anlamına gelmekteydi. Nitekim Cemaziyülevvel 461 (Şubat-Mart 1069) yılında su seviyesi yirmi bir zirayı geçtikten hemen sonra taşkın meydana geldi ve Dâru'l-Garbe üstünde bulunan set yıkıldı ve en-Nuzûr (النذور) Türbesi, el-Malikiyye (المالكية) Türbesi, es-Sebtî (السبتى) ve et-Telûfî (التلوفى) gibi yerler sular altında kaldı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 113-114; İbn Kesîr, XII, 1995: 215). Bundan bir yıl sonra (462) İbn Kesîr'e göre çölde meydana gelen Bağdat'ı da etkisi altına alan kırmızı renkli olduğu ifade edilen bir sel baskını daha yaşandı (Azîmî, 1984: 347; İbn Kesîr, XII, 1995: 215). Bu taşkının Bağdat üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu bilinmemekle birlikte İbn Kesîr'in kısa ifadesinden önemli bir zarara sebep olmadığını söylemek mümkündür.

Cemaziyülevvel 466⁶ (Ocak 1074) yılında Bağdat'ta Dicle Nehri'nin suyunun aniden yirmi üç veya otuz ziraya (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 51) yükselmesinden kaynaklanan ve daha önce görülmemiş büyük bir sel felaketi yaşandı. Musul taraflarında görülen bu selin bir dağ gibi geldiği ve nitekim Sincar'da taştan yapılmış olan şehir surlarına çarptığında surlardan bir parçayı koparttığı, şehrin bir kapısını da takriben dört ferah uzağa fırlattığı söylenmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 155; İbn Kalânîsî, 1983: 170; Abu'l-Farac, I, 1987: 326; İbn Kesîr, XII, 1995: 231)⁷. Bağdat'ta görülen sel felaketini İbnü'l-Esîr Dicle Nehri'nin su

⁶ İbn Kesîr (XII, 1995: 231) bu baskının Cemaziyülahir (Şubat) ayında gerçekleştiğini kaydetmektedir.

⁷ Bölgede yaşanan su baskını ile ilgili Sıbt İbnü'l-Cevzî (XIII, 2013: 51) şu bilgileri vermektedir: "Arap kabileleri iki Zab arasında bulunuyordular. Büyük Zab (Yukarı/Zabu'l-Ala)'dan su geldi ve develeri topladı ve develer bağırıyor ve birbirlerine doğru ilerliyordu daha sonra bir dağ gibi oldular. Su develerin göğüslerine kadar yükseldi ve alttaki bulunan insanlar da develerin üzerlerine çıktılar. Arapların bazıları da atları ile kaçtılar ve çöllere doğru çekilerek vadilere çekildiler. Bu sırada su vadilerde bulunanları da aldı. Develer ve üzerlerinde bulunanlar da bir gün ve gece bu halde kaldılar. Bazıları kurtuldu ve bazıları da su götürdü. İki Zab'ın suyu Samerra'da birleşti ve el-Kürecî'yı yıktı ve halifelik sarayına doğru

seviyesinin yükselmesine ve buna bağlı olarak el-Müsennâtu'l-Muizziyye'nin yanındaki bendin açılmasına bağlamaktaydı (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 91). Gece vaktinde gerçekleşen felaketten dolayı Bağdat'ın doğusu ile batı tarafının bir kısmı sular altında kaldı. Bağdat'ın doğusunda meydana gelen bu hadiseyi kaydeden İbnü'l-Cevzî öncelikle Dâru İbn Cerâde ve Bâbu'l-Merâtib'de otuz kadar, bahçe ve hamamın sular altında kaldığını ki bunların sayısının on bine ulaştığını ifade etmekteydi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 155). Ayrıca Bâbu İbriz türbesi ile minaresi yıkıldı ve burada bulunan mezarlar da sular altında kaldığından tabutlar su yüzeyinde yüzmekteydiler. Bunun yanı sıra en-Nuzûr Türbesi, el-Hayzurân Mezarlığı, es-Sebtî'nin (Ahmed es-Sebtî: Harun Reşid'in oğlu) kabri sular altında kaldı. Bâbu'n-Nûbî'den el-Me'mûniyye'ye kadar Bâbu'l-Ezc, Harâbetu Zafer, Derbu's-Şâkiriyye, Derbu'l-Matbah, Derbu'l-Halâve, el-Mes'ûde, eş-Şem'iyye gibi birçok yer tahrip oldu. Bunun üzerine insanlar yerlerini terk ederek Derbu'l-Kayyâre'ye doğru hareket etmeye başladılar. Ancak geçidin ortasına geldiklerinde geçit çöktüğünden Kutn'a girdiler ve bu esnada birçok kişi ezilerek hayatını kaybetti (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 156). Gelişmeler karşısında şehirde bulunan kayıkların batma tehlikesinden dolayı kayıklar Tâc'ın alt tarafına bağlandı. Halife ise elinde asası ve sırtında hırkası ile yalvarıp yakarıyor, namaz kılıyordu (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 91; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 52).

Sel felaketi ile ilgili olarak İbnü'l-Cevzî şu şekilde bir olayın vuku bulduğunu da aktarmaktaydı: *"Suda bulunan bir adamın omuzunda iki küçük çocuk bulunuyordu ve adam yorulana kadar da onları taşıdı. Yorulduktan sonra da onları bırakarak kendisini kurtardı."* Baskından dolayı birçok insan ve çiftlik hayvanı öldü. Bu sırada yaşanan felaketi fırsata çevirmek isteyen bozguncular da ortaya çıkarak halifenin sarayını yağmalamak için teşebbüste bulundular (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 156; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 52). Bilgilerin eksik olmasından dolayı bu emellerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini takip edebilmek güç olsa da fırsatçılığı sadece bunlara hasretmek de yanlış olur. Nitekim bu sıralarda nehirdaki geçitlerde bulunan denizciler de şehrin diğer tarafına geçmekte olanlardan fahiş miktarlar talep etmekteydiler. Söz konusu bu fırsatçılığı Ukbera'dan gelen Aytekin es-Süleymânî'nin vezire gelerek: *"Denizciler kayıklarda halka eziyet ediyor"* ifadelerinden anlamak mümkündür (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 91-92). Vezir gelişmeler üzerine denizcileri çağırarak onları ölümle tehdit edip, adet olan ücret ne ise onun alınması yönünde emirler verdi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 156). Felaket esnasında şehrin doğu cihetinde bulunan insanlar iki hafta boyunca Cuma namazını küçük gemiler üzerinde ifa etmek zorunda kaldılar. Bu sırada Halbe'de (الحلبة) cami içerisine kadar ulaşan sel suyunun yüksekliği ayakta duran bir insanın boyunu geçebilecek seviyede idi. Bundan dolayı caminin bir kısmı çöktü ve duvarları da eğildi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 156; Zehebî, I, 1999: 401; İbnü'l-İmâd, V, 1986: 283). Bu felaket ile birlikte Sibt İbnü'l-Cevzî'ye göre Bağdat'ın doğusunda bulunan bütün evler yıkılmıştı ve bunlar içerisinde Fahrüddevlé'nin sarayı da bulunuyordu (Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 52).

Yaşanan bu büyük sel felaketinden Bağdat'ın batı ciheti de etkilenmiş ve burada bulunan el-Keff Türbesi yıkılmış, Kureyş Mezarlığı ve Ahmed b. Hanbel'in türbesinin bulunduğu mezarlık da sular altında kaldı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 156; Ebû'l-Fidâ, I, 1997: 550; İbn Kesîr, XII, 1995: 231). Bâbu't-Tıbn'da bulunan türbe de selden etkilendi ve duvarları yıkıldı. Bu türbenin tamiri için Ukaylî Emîri Şerefüddevlé bin dinar vermişti (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 92; Ebû'l-Fidâ, I, 1997: 550). Büveyhi Emîri Adudüddevlé tarafından inşa edilen el-Adudî Bimaristanı olarak isimlendirilen hastane de bu sırada pencerelerinden su girdiği için zarar görmüştü (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 156; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 92; İbn Kesîr, XII, 1995: 231). Bu felaketin geride bıraktığı yıkım ve enkaz şehirdeki yaşamı çekilmez hale getirmiş ve insanlar çamur yığınlarından dışarıya çıkamıyorlardı. Nitekim bu günlerde kızını Ebû'l-Kâsım b. Rıdvân ile evlendirmek için Recep 466 (Ocak 1074) yılında⁸ Bağdat'a gelen Müeyyedülmülk Ebu Bekr b. Nizamülmülk kimse tarafından karşılanmayınca alınmış ve Bâbu'l-Merâtib'de bulunan Hameve'nin (حموه) evinde giderek burada konaklamıştı. Yollar olmadığından onu karşılamaya kimse çıkamamış ve halife de onun gönlünü almak için hilat gönderdi ve yollarda bulunan çamurdan dolayı kendisini karşılayamadıklarını ifade ederek özrünü bildirdi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 157; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 53).

Baskından sonra şehrin yeniden inşası edilmesi için de Fahrüddevlé tarafından birtakım çalışmalar başlatıldı. Bu çerçevede Bâbu'l-Amme'de bulunan evi de sel baskınında tahrip olan Fahrüddevlé öncelikle bir çadır kurarak kulübecikler inşa etti. Bu çalışmalar esnasında günlükçülerin ücreti üç veya beş kîrâta⁹ kadar çıkmıştı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 156; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 53). Selin bıraktığı çamur ve batan eşyaların yaydığı koku şehirdeki hayatı çekilmez bir hale getirmişti. Nitekim insanlar bu enkazın bulunduğu

yükseldi ve dağ gibi oldu. Daha sonra su batı yönünden Fırat'tan geldi ve çölden Sincar'a kadar ulaştı. Sincar'ın taştan yapılmış surunu yıktı. Şehrin kapısını aldı ve dört fersah uzağa fırlattı. Su çölden Tekrit'e kadar ulaştı. Sincar ve Musul'da seksen gün boyunca yağmur yağdı ve güneş hiç görülmedi. Su seviyesi arttı ve yirmi üç zira veya otuz ziraya ulaştığı söylenirdi. Su yüzeyinde odun, kapılar ve haşerat gibi çok şey geldi. Bu sırada topraktan bir tepe de su yüzeyinde geldi ve üzerinde yedi tane domuz duruyordu."

⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.53.

⁹ Bir ölçü birimi olan kîrât bölgelere farklılıklar göstermekte olup 0.2125, 0.1770833 veya 0.1859375 gr. olarak kabul görmektedir bkz. Kallek, XXV, 2002: 437-439.

yerlerden geçmek istediklerine burunlarını kapatmak zorunda kalmaktaydılar. Ekilen karpuz ve salatalık gibi sebze ve meyveler de bir süre sonra kurtlanarak bozuldu ve kötü kokuya bunlar da eklenince şehir hayatı çekilmez bir hale bürünmüştü (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 157; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 53).

Bu baskın İbnü'l-Esîr'in "Halk geçen yıl şarkıcı kadınların ve içki âlemlerinin çoğalmasından hoşlanmamış, bu arada halktan biri de bir askerın yanında duran şarkıcı kadının udunun telini koparmış, şarkıcı kadının yanındaki asker de buna öfkelenip o adamı dövmüştü. Bunun üzerine halk toplandı, yanlarında Ebu İshak eş-Şirazi¹⁰ gibi çok sayıda din âlimi de vardı. Halifenin yanına gidip yardım istediler, meyhane ve eğlence yerlerinin yıkılmasını ve faaliyetlerine son verilmesini talep ettiler. Halife'nin bu konuyu Sultan'a yazacağına söz vermesi üzerine de halk sakinleşip dağıldı. Çok sayıda salih kişi de bu rezaletin ortadan kalkması için dua etti. Tam bu sırada Bağdat sulara gömüldü. Halife ve askerler çok zor durumda kaldılar. Bu musibetten bütün halk zarar gördü. Şerif Ebu Cafer b. Ebu Musa : "Biz sultana mektup yazıyor ve halkı dağıtmak için gayret ediyoruz" diyen haciblerden birini gördü. Hacib "Sultan'dan cevap gelinceye kadar sakin olunuz" diyordu. Bunun üzerine Ebu Cafer ona "biz mektup yazdık siz de yazdınız. Bizim cevabımız sizden daha önce geldi. (yani başlarına gelen bu musibetten dolayı Allah'a şikâyetçi olduklarını kastediyor), Allah da Sultan'dan cevap gelmeden önce sel baskınıyla onlara cevap verdi" (İbnü'l-Esîr X, 1991: 92) şeklindeki ifadelerinden bir ilahi ceza olarak algılanmıştı.

Safer 467 (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 66) (Eylül-Ekim 1074) yılında yeniden bir sel taşkınına maruz kalan Bağdat'ta insanlar büyük sıkıntılar ile karşılaştı ve geçen yıldan yaşadıkları felaketten dolayı da korkuya kapıldılar. Bu sırada daha önceki sel baskınından dolayı yıkılan evlerin çoğu henüz onarılmadığı gibi insanlar taşkından korunmak için yüksek yerlere sığındılar. Tamarrâ suyu da otuz ziradan aşağı olmamak üzere taşı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 161; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 66; İbn Kesîr, XII, 1995: 232). Bundan iki yıl sonra Dicle Nehri yirmi bir buçuk (İbn Kesîr, XII, 1995: 240) ziraya ulaştığından halife el-Ka'im'in tabutu geceleyin er-Rusâfe'ye nakledilerek buraya defnedildi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 96; İbn Kesîr, XII, 1995: 240). Dicle Nehri'nin taşmasının sebep olduğu baskınların yanı sıra Fırat Nehri'nin su debisinin artmasına paralel olarak Bağdat'ın batı cihetten de taşkınlara maruz kaldığı vaki idi. 472 (1079-1080) yılında Fırat Nehri'nin dokuz arşın yükselmesinden dolayı Hit şehrinin su dolapları arızalandı ve Nehr-i İsa'nın ağız da harabeye döndü. Ayrıca Tamarrâ suyu da otuz arşın yükselince su Tarastan ve Hanikin köprülerinin üzerinden taşı ve her iki köprü'nün de yıkılmasına neden oldu (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 112). Nehr-i İsa'nın ağızında bulunan ve şehri taşkınlardan korumak için inşa edilen bentler yirmi üç yıl boyunca harap kalmıştı. Şüphesiz 472(1079-1080) yılında yaşanan taşkında bu bentlerin harap olmasının önemli bir etkisi bulunmaktaydı. Birçok kez tahrip olan bu setler 474 (1081-1082) yılında Zafer el-Kaim tarafından yeniden onarıldılar (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 116).

Bağdat Zilkade 478 (Şubat-Mart 1086) yılında iki yıldan beri benzeri görülmediği ifade edilen yeni bir sel felaketine maruz kaldı. Bağdat'taki evlerin çoğu günler ve gecelerce sular altında kaldığından baskının etkisi çölde yaza kadar da görülebilmekteydi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 241). Bundan sonra 479 (1087) yılında Dicle Nehri'nin su seviyesinde iki gün boyunca süren yağmur ile artış meydana gelmesine rağmen, bu artış esnasında iki sütun yıkılmıştı. Ayrıca bir adamın ölümü ile neticelenen ve iki yıldırımın sebep olduğu olumsuzluklar dışında farklı bir kayıt bulunmadığı için bu yılda bir sel baskınından bahsetmek mümkün değildir (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 134). Dicle Nehri'nin su seviyesi Recep ayının (h.499/Mart-Nisan 1106) ortasında yani Şubat'ın ortasında taşkın yıllarında olduğu gibi arttı ve bundan dolayı çok sayıda gıda maddesi telef oldu (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 95). Bu taşkın ile ilgili bilgiler veren Abu'l-Farac (II, 1987: 344) Dicle Nehri yerine bu sırada taşkına sebep olan nehrin adını Fırat olarak kaydetmektedir. Bu hata dışında vermiş olduğu diğer bilgiler İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr ile paralellik arz etmektedir. Selin mahsullere zarar vermesi fiyat artışlarına ve bunun paralelinde kıtlık gibi ciddi hadiseler de sebebiyet vermekteydi. Nitekim 502 (1108-1109) yılında Nisan ayında Dicle Nehri'nin taşmasından dolayı Bağdat'ta yollar ulaşımına kapandı, kışlık ve yazlık mahsuller de sular altında kaldığından Irak genelinde büyük bir kıtlık ortaya çıkmıştı. Bu esnada ekmeçlik bir buğdayın çuvalı (bir denk) bir dinar-ı imamiyye idi. İnsanlar ekmeç bulamadığından hurma ve yeşil bakla gibi gıdaları yemek zorunda kaldılar. Hatta Sevad halkı bütün Ramazan ayı boyunca ve Şevval ayının on beşine kadar ot ve duttan başka bir şey yiyemeyecek durumda idiler (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 376; İbn Kesîr, XII, 1995: 319).

Daha önce zikrettiğimiz Bağdat'ın 466 (1074) yılında maruz kaldığı su taşkının zihinlerde olumsuz bir anı olarak kaldığını ve Dicle Nehri'nin su seviyesinde artış olduğunda bentlerin kontrol edilerek olası tehlikelerin önüne geçilmesi hususunda bir hassasiyet meydana getirdiğini gözlemlemek mümkündür. 516 (1122-1123) yılında su seviyesinde meydana gelen artıştan hemen sonra taşkın riski ortaya çıkınca el-Kâdi

¹⁰ Bağdat Nizâmiyye Medresesi'nin ilk müderrisi olan Ebü İshâk eş-Şirâzi (393-476/1003-1083) için bkz. Aybakan, 2011: 699-715.

Ebî'l-Abbâs İbn er-Ratbi daha önce 466 (1074) yılında taşkınını yaşadığı el-Kûrec'e (القورج)¹¹ giderek ihtiyaç duyabilecek şeyleri tespit etmek için gözlemlerde bulundu. el-Kûrec'in imarını Nûşteğîn Hâdim üstlenmiş, adını da yapının üzerine yazdırmış ve imar faaliyetinin iyi bir şekilde neticelenmesine kadar da buradan ayrılmamayı ihtiyar edinmişti. Söz konusu imar faaliyeti için kendi malından binlerce dinar harcamıştı. Bu sırada Muhammed el-Vekîl bu sevaba ortak olmak için üç bin dinar vermeyi teklif ettiğinde o bunu kabul etmeyerek *"benden mal çıkması daha ehvendir ve Allahu Teâlâ'ya olan ihtiyacım mala olan ihtiyacımdan daha fazladır"* şeklinde cevap vermişti (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 203-204). Aralıksız birkaç gün devam eden yağışlar da şehirde taşkın tehlikesi oluşturabiliyordu. 520 (1126-1127) yılında üç gün boyunca gök gürültüsü ve şimşekler eşliğinde aralıksız yağın yağmurlardan dolayı Bağdat neredeyse sular altında kalmış ve yağıştan dolayı bazı evler yıkılmıştı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 232).

Bağdat Dicle Nehri kenarında bulunduğundan yaşanan sel felaketlerinden dolayı beraberinde bu tehditleri ortadan kaldırmak için birtakım tedbirlerin alınması ihtiyacını ortaya çıkarmaktaydı. Bihruz el-Hâdim 536 (1141-1142) yılında Nehrevân bendini ikmal ederek bu inşaatta çalışan ustalara da Dîbâc-ı Rûmî (Rum ipek kumaşından) bir cübbe ile altın parçalardan mamul bir imame (başlık) verdi (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 17; Keleş, 2016: 471). Ancak gerek bakımsızlıktan ve gerekse de bir süre taşkınların olmamasının sebep olduğu lakaytlıktan dolayı söz konusu bentler ihmal edilmişti. 545 (1150-1151) yılında Dicle Nehri taşıdığı su Bâbu'l-Medrese'ye kadar ulaşmış ve insanların Ribât yolundan geçmeleri güçleşmişti (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 17). Ancak bir yıl sonra meydana gelen sel baskınında Tamarrâ'daki taşkınlar ve ihmalkârlıktan dolayı Nehrevân bendi suya daha fazla dayanamadı ve buradan taşan su büyük zararlara sebebiyet verdi (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 139; İbnü'l-İmâd, VI, 1986: 231).

Tanesi yaklaşık beş rıtl ağırlığında bir dolu yağışının 554 (1159) yılında Bağdat'ta yağması mahsullere zarar verdiği gibi hayvan yemi temininde de sıkıntılar ortaya çıkardı. Bu yağıştan sonra 8 Rebiyülevvel 554¹² (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 135) (30 Mart 1159) tarihinde Dicle Nehri'nin su seviyesinde meydana gelen artıştan dolayı el-Kûrec delindi ve su şehre yaklaşarak burada bulunan sarnıçlar ile surun etrafında bulunan hendeklere dolduğundan surlara zarar verdi. 19 Rebiyülevvel 554 (10 Nisan 1159) tarihinde de surlarda gedik açtığından surların bir kısmının yıkılmasına ve set oluşturmaya neden oldu. Ancak bu sırada su başka bir gedik açtı ve surlara zarar vermeyeceği düşünülerek burası ihmal edildi. Bu ihmalden sonra su seviyesinde artış devam edince insanlar gedikleri kapatmak istediler ancak bunda başarılı olamadılar. Bu taşkın esnasında Karâhu Zafer, el-Eceme, el-Muhtâra, el-Muktediyye, Derbu'l-Kayyâr, Harâbetu İbn Cerade, ez-Zeyyât, Karâhu'l-Kâdî sular altında kaldı. Ayrıca el-Katîa, Bâbu'l-Ezc, el-Me'mûniyye, Karâhu Ebu's-Şahm, Karâhu Rezîn ile ez-Zaferiyye gibi yerlerin de bir kısmı bu selden etkilendi (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 135; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 206; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIV, 2013: 61; Abû'l-Farac, 1997: 181-182; İbn Tağriberdi, V, 1992: 315). İbnü'l-Cevzî (devamında şu ifadelerle yer vermektedir: *"Derbu'l-Kayyâr'daki evimden Pazar günü kuşluk vaktinde çıktım ve öğlen vakti buraya su girdi. İkinci vaktinde ise evler yıkıldı ve insanlar şehrin batı tarafına gitmek için geçitlere geldiklerinde geçiş ücretleri birkaç dinara kadar çıkmıştı. Bu artıştan dolayı insanlar şehrin batı tarafına geçememekteydiler"* (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 135; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 206)¹³. Görüldüğü gibi insanlar doğal afetleri daha büyük kazançlar için bir fırsat olarak görmeye devam etmişlerdir.

Pazartesi günü ise su azaldı ve surlar yıkıldığı için suyun surların içinde bulunan Derbu's-Şâkiriyye, Derbu'l-Matbah gibi yerlerin bir kısmına kadar ulaştığı görülmüştü. İbnü'l-Cevzî iki gün sonra Derbu'l-Kayyâr'a geldiğinde ayakta herhangi bir duvar görmediğini ve insanların evlerinin yerlerini ancak tahminen belirlediklerini kaydetmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 135). Bağdat'ın batı cihetinde ise Ahmed b. Hanbel'in kabri ile birlikte daha başka kabirler sular altında kalmış, kabirler çökmüş ve ölümler su yüzeyine çıkmıştı. Bunlardan başka Meşhed ve el-Harbiyye gibi yerlerde de durum bundan farklı değildi (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 135; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 206-207; İbn Kesîr, XII, 1995: 467). Baskından yirmi gün sonra el-Kûrec bendinin inşası için günlerce çalışmalar yapıldı (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 135). Bağdat'ın su taşkınlarından muhafazası için bentlerin inşası, tamiri ve bakımı oldukça büyük bir öneme sahip idi. Şaban 568 (Mart-Nisan 1173) tarihinde Dicle Nehri taşıdığı şehrin batı yakasında bulunan Ahmed b. Hanbel'in kabri, Nizamiyye Medresesi ve Şeyhu'l-Şüyûh Ribatı gibi yerler baskın tehdidi ile karşı karşıya kaldı. İnsanlar bentlerde yapılan tahkimat işlerinde çalışmak suretiyle söz konusu tehlikeyi atlatmak istemelerine rağmen, tehdit ancak su seviyesinin düşmesiyle birlikte ortadan kalkmıştı (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 316).

¹¹ el-Kûrec el-Kâtûl ve Bağdat arasında bulunan bu Nehir Yakut el-Hâmevî'ye (IV, 1957: 412) göre Bağdat'ta sürekli taşkınlarla sebebiyet vermektedir.

¹² İbnü'l-Esîr, (XI, 1991: 206) ve İbn Kesîr (XII, 1995: 467) söz konusu sel felaketinin Rebiyülahir ayında meydana geldiğinin kabul etmelerine rağmen bu sırada Bağdat'ta bulunan İbnü'l-Cevzî'nin Rebiyülevvel şeklindeki kaydını doğru kabul etmek gerekmektedir.

¹³ Kayıklardan bir seferde alınan ücret dört dinar idi bkz. Abû'l-Farac, II, 1987: 398

Bağdat 569 yılının (Nisan-Mayıs 1174) Ramazan ayının neredeyse tamamında bir su baskını tehlikesi ile karşı karşıya kaldı (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 204). Bu tehlikenin oluşumunda Ramazan ayında Diyarbekir, el-Cezîre ve Musul'da kırk gün boyunca yağmurun aralıksız olarak yağmasının önemli bir etkisi vardı (İbnü'l-Esir, XI, 1991: 328; İbn Kesîr, XII, 1995: 487). 1 Ramazan 569 (5 Nisan 1174) tarihinde Dicle Nehri'nin su seviyesi yükseldi 7 Ramazan'da (11 Nisan) şehir için ciddi bir tehdit halini aldı. 8 Ramazan'da (12 Nisan) ise Cuma gecesi yağmur şiddetini artırdı ve buna ek olarak el-Hazîre ve çevresinde bulunan köylerde yedi rıtl veya bir narenciye büyüklüğünde dolu yağdı. Bunu takiben 11 Ramazan'da (15 Nisan) Dicle Nehri'nin seviyesi taşkına sebep verebilecek derecede yükseldiği için insanlar şehri terk ederek çöllerde bulunan yüksek yerlerde çadırlarda oturmak zorunda kaldılar. Bazı insanlar da el-Kürec'deki seddin çökmesine mani olmak, burayı tahkim etmek maksadıyla yapılan çalışmalara yardım etmek için gittiler. El-Kürec'in üst kısımlarında bulunan ez-Zûru Takiyye adı verilen köy taraflarında su gelmeye başlayınca insanlar çalışmalarını bu cihette yoğunlaştırdılar. Bu sırada çalışmaları bizzat Emîr Kaymâz'ın kendisi üstlendi. Ancak ikinci vaktinde Dâru's-Sultân cihetinde bir gedik açıldı ve insanlar büyük bir gayretle, ümitsizlik içerisinde bulunurken su seviyesinde iki ziralık bir azalma olunca taşkın tehlikesi son buldu. Fakat duvarlarda meydana gelen su sızıntısından dolayı en-Nizâmiyye, et-Tutuşîyye, Medresetu Ebî'n-Necîb, Kayser ve sahilde bulunan birçok yer su ile doldu. Su sızıntısı daha sonra Ebî Sa'd es-Sûfî Ribâtı'na ulaştı ve Derbû's-Silsile'ye kadar birçok yeri yıktı. Bunların yanı sıra Dâru'l-Hilâfe de sızıntılardan etkilendiğinden mahzenleri su bastı. Halife de Bâbu'l-Firdevs'ten çıkarak Dîvân yönünde camiye gidiyordu. El-Bedriyye, Dâru'l-Besâsîrî, Derbu's-Şa'îr, el-Me'mûniyye gibi yerlerde birçok ev yıkıldı ve su seviyesi daha da yükselerek el-Harîmü't-Tâhirî'ye kadar yükseldi. Şehrin batı cihetinde de birçok ev yıkıldığı gibi su el-Mâristân'a (Bimâristân) girdi ve demir pencerelerinden birçoğunu yerinden söküp attı (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 204-205; İbnü'l-Esir, XI, 1991: 328; Zehebi, II, 1999: 74; İbn Kesîr, XII, 1995: 486-487).

Ramazan ayının ortalarından (19 Nisan) itibaren taşkın ile ilgili olarak kaynakların sessizliği muhtemelen bu süreçte önemli bir tehdidin yaşanmadığının işareti idi. 22 Ramazan 569 26 Nisan 1174) tarihinde ise Mescidü't-Tûse'de Cuma namazının ifası esnasında Dicle Nehri Ramazan ayının başlarındaki seviyesine ani bir şekilde yükseldi. Buna şiddetli bir yağmur da eklenince el-Kürec açıldı ve insanlar da ez-Zebâbiyye ve Tell el-Ca'feriyye gibi yüksek yerlere sığındılar. Su es-Sebtî, el-Hayzurâniyye gibi yerlere yayıldı ve el-Mehdî Camii bu esnada zarar gördü. Dâru'l-Hilâfe'den çıkan su bir evin yıkılmasına neden olduktan sonra mahzenleri doldurdu. Bundan dolayı Dâru'l-Hilâfe'de çalışan huddâmlar el-Harîm'de bulunan evlere yerleştiler. Sarnıçlar doldu ve insanlar Kerh'e geçtiler. Surlar su sızdırdığı için surlarda gedikler açıldı ve bunları onarmak için insanlar büyük bir gayret ile çalıştılar. Fakat gediklerden biri kapatılırken hemen sonra başka biri açılmakta olduğundan büyük bir telaş yaşanmaktaydı. Ancak bütün bunlara rağmen çalışmalar büyük bir gayretle devam ettirilerek 7 Şevval 569 (11 Mayıs 1174) tarihinde söz konusu sızıntının önüne geçilebildi. Yaklaşık bir ay boyunca su surların arkasından akıyordu ve sorun arkasında bulunan hendeğin üzerine bir köprü kurularak insanların köylerden Bağdat'a geçişleri sağlanıyordu (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 206-207).

16 Recep 573 (8 Ocak 1178) tarihinde Bağdat'ta üç gün süren bir yağıştan sonra birçok ev yıkıldı, caddeler sular ile doldu ve çamurlar haftalarca sokaklarda kaldı. Geçitlerde bulunanlar aralarında on iki dinar toplayarak buralarda bulunan suyun Dicle Nehri'ne taşınmasını sağladılar. Ayrıca halife de sokakların çamurdan temizlenmesi için çok miktarda mal sarf etti. Ocak ayında Dicle Nehri yeniden yükselmeye başladı ve daha önce Ocak ayında böyle bir yükselmeye şahit olunmamıştı (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 238-239). 10 Şevval 573 (1 Nisan 1178) tarihinde yaklaşık bir saat kadar süren dolu yağışından sonra Dicle Nehri'nin seviyesi takriben yirmi ziraya ulaştığından insanlar yeniden el-Kürec'te tahkimat işlerinde çalışmaya başladılar. Ancak üç gün sonra su seviyesinde bir azalma meydana geldi (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 239-230). Selçuklu döneminde Bağdat'a meydana gelen su taşkını ile ilgili son kayıt ise 590 (1193-1194) yılına aittir. Dicle Nehri'nin su seviyesinde meydana gelen artışa bağlı olarak sular el-Mansûr (754-775) tarafından inşa edilen Atiku'l-Garbî suruna kadar ulaşmıştı (Sibt İbnü'l-Cevzî, XIV, 2013: 425). Bu son taşkınlar hakkında kayıtların tutulmamasından dolayı şehirde herhangi bir zayıflığın meydana gelip gelmediği hususunda net bilgiler bulunmamakla birlikte önemli bir hasar oluşturmadığı söylenebilir.

2.5.Kuraklık ve Kıtık

Yağışların azalması, sel felaketi, don, dolu ve kar yağışı gibi hadiseler ile sıcak ve soğuk hava dalgasının ziraî ürünlere zarar vermesi Bağdat ile ilgili kayıtlarda göze çarpan önemli etmenler olarak görülmektedirler. Selçuklu hâkimiyetinde Bağdat'ta kuraklık ile ilgili ilk kayıt 1 Rebiyülahir 446 (10 Temmuz 1054) tarihine aittir. Bu bilgilere göre Fırat Nehri'den gelen ve Bağdat'taki tarım arazilerinin sulama ihtiyacını karşılayan Nehr-i İsa kanalı kurduğu için zirai ürünler sulanamamıştı. Ayrıca bu kanallar üzerinde bulunan değirmenler de işlevlerini kaybettiklerinden sıkıntılar oldukça artmıştı (İbnü'l-Cevzî, XV,

1992: 344). Meteorolojik hadiselerin sebep olduğu kuraklığın yanı sıra Bağdat'taki dâhili çekişmelerden kaynaklanan kıtlık gibi durumlar da yaşanmaktaydı. Bağdat'taki Türk askerî birliklerinin komutanlarından biri olan Arslân el-Besâsîrî'nin 448 (1056-1057) yılında isyan ederek el-Cezîre ve Irak'ta büyük bir kaosa neden olması insanların Irak'a doğru yaptıkları seyahatleri durdurmalarına neden olmuştu. Irak'a doğru seyahatlerin durması iktisadî hayatı etkilemiş, fiyatlar artmış ve buna bağlı olarak da şehirde insanlar ihtiyaçlarını temin edecek gıda ürünlerini bulamadıkları için büyük bir kıtlığa maruz kalmışlardı. Kıtlığın boyutunu kaynaklarımız *"insanlar hayvan leşlerini yemeye başladılar"* şeklinde tasvir etmişlerdi. Hayvan leşlerinin yenilmeye başlanması da doğal olarak Bağdat'ta büyük bir veba salgının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 5; İbnü'l-Esîr, IX, 1991: 478; Abû'l-Farac, I, 1987: 308; İbn Kesîr, XII, 1995: 169).

İbnü'l-Cevzî bu sırada Bağdat'ta yaşanan fiyat artışı ile ilgili tabloyu şu şekilde aktarmaktaydı: *"Bu vakitte fiyatlar arttı ve bir kür buğday takriben yirmi veya doksan dinara denk gelmekteydi. Saman bulunamıyor ve bir kese saman on kîrât idi. kâfilelerin yolları yağmalardan dolayı kesildi ve çevrede bulunan halk çekingen bir şekilde malları ile Bağdat'a geliyor ve yağma korkusundan mallarını satıyorlardı. Pahalılıktan dolayı fakirler arasında veba salgını daha fazla yayıldı ve ölümler arttı. Bundan dolayı ölümler yıkanmadan ve kefenlenmeden defnediliyordu. Fiyatlara bakıldığında bir ritl et bir kîrât, dört tavuk bir dinar, yarım kafız¹⁴ pılav bir dinar, yüz pırasa bir dinar, yüz kök marul bir dinar, iki ölçek meşrubat bir dinar, bir fincan bakla tohumu yedi dinar, ayva ve nar birer dinar, seçkin bir nilüfer bir dinar idi"* (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 5). Söz konusu bu bilgilerden Bağdat'ta yetiştirilen tarımsal ürünler hakkında da bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır. Ancak fiyat artışından sonra özellikle de Receb (Eylül-Ekim 1056) ve Şaban (Ekim-Kasım 1056) aylarında Mısır, Mekke, Hicâz, Diyarbekir, Musul, Horasan, el-Cibâl gibi birçok yerde fiyat artışları ve bunu takip eden veba salgını hayat şartlarını oldukça zorlaştırmıştı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 5). Bu salgından sonra fiyatlar daha da artmış olmalı ki aynı yıl içerisinde el-Besâsîrî'nin Musul'a gelerek Fatımîler adına hutbe okuttuğu esnada bir kür buğday yüz seksen dinara, bir denk (kâre) kurutulmuş un ise yedi dinara satılıyordu (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 8).

Yaşanan pahalılık 449 (1057) yılından daha da arttığından (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 16; İbnü'l-Esîr, IX, 1991: 482; İbn Kesîr, XII, 1995: 173) hırsızlık olaylarında artışlar gözlenmeye başlandı. Muharrem ayında (Mart-Nisan) Zü'âr (yani Ayyârlar) (Pırlanta, 2015: 9) Nehrî'l-Deccâc, Nehri Tâbık ve el-Attârîn'de bulunan bazı dükkânların tarabalarını kırarak dükkânlarda bulunan her şeyi aldılar. Ardından da İbn Nesevî güvenlik görevlisinden (şurta:polis) onların affedilmesini istemiş ve bu istek kabul edilmişti. 10 Muharrem'de (19 Mart 1057) bir denk (kâre) un dokuz dinara ulaştı ve tüccarlar ile toptancılar dilenmeye başladılar. Fiyat artışlarından dolayı gıda ürünlerini tedarik etmekte zorlanan insanlar açlıktan hayvan leşlerini yemeye başladılar. Bundan dolayı halk arasında: *"bir kadının ölü bir köpeğin budunu alarak kuruttuğu ve bunu ısırdığının görüldüğü, damdan düşen bir ölü kuşun etrafında bir anda beş kişinin bir araya geldiği aralarında bölüşerek yedikleri, bir adamın da bir kız çocuğunu haşlayarak yediği ve öldürüldüğü, evlerde bulunan insanların açlıktan öldükleri için kapıların arkasında set oldukları"* gibi söylentiler yayılmıştı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 16; İbn Kesîr, XII, 1995: 173).

Fiyat artışlarına sebep olan amillerden biri de veba salgını idi. Zilkade 456 (Ekim-Kasım 1064) yılında Nehrî'l-Melik'de ortaya çıkan veba salgını buradan Bağdat'a sirayet etti ve bu olumsuzluklara sıcak havanın da eklenmesi ile birlikte hurmanın bir ritl dört dinara kadar çıkmıştı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 88). Söz konusu bu olumsuzlukların Tuğrul Bey'in 8 Ramazan 455 (4 Eylül 1063) yılından vefat etmesinden (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 41) sonra Abbâsî halifesinin Selçuklu hâkimiyetinden kurtulmak için başlattığı mücadelenin (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 41; Köymen, ty.: 13) sebep olduğu kaostan kaynaklandığını kabul etmek mümkündür. Bundan iki yıl sonra ise özellikle Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın Bağdat'ta nizamı tesis etmesinden fiyatlar da etkilendi ve bir kür kaliteli buğday on dinara kadar düşmüştü. Fiyat hareketliliğinde şüphesiz Dicle Nehri'nin su seviyesinin önemli bir etkisi de bulunmaktaydı. Ramazan 458 (Temmuz-Ağustos 1066) yılında Dicle Nehri'nin su seviyesinin düşmesine bağlı olarak el-Kâtül kurudu, şehrin sulama ihtiyacını karşılayan Nehr-i Duceyl de ona bağlı olduğundan ekinler helak oldu ve fiyatlar da yükseldi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1991: 96). Kuraklığın sebep olduğu fiyat artışları Bağdat'ta kıtlığın görülmesinin en önemli amillerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bağdat'ta Zilkade 462 (Ağustos-Eylül 1070) tarihinde (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1991: 117) büyük bir kıtlık bunu takiben açlık ortaya çıktı. Bu sırada Mısır'da da kıtlık yaşandığından insanlar yerlerini terk ederek Bağdat'a geldiler. Bağdat'a gelenler arasında yanlarında Fatımî halifesinin elbiseleri ve kullandığı eşyaları getiren tüccarlar da bulunmaktaydı. Yaşanan felaketten dolayı tüccarların getirdikleri de insanlar tarafından gasp edilmek suretiyle yağmalandı. Yağmalanan eşyalar arasında *"381 (991) yılında halife et-Taî'nin teokifi*

¹⁴ "Hacim veya alan ölçüsü olarak kullanılmıştır. Muhammed b. Ahmed el-Hârîzmî'ye göre X asırda Bağdat ve Kufe kafizi 14400 dirhem yani 45,9 kg un kaldırırdı" bkz. Kallek, XXIV, 2001: 155-156.

esnasında halifelik sarayından alınan mallar, el-Besâsîrî isyanının doğurduğu kaos sırasında yağma edilen eşyalar ve seksen bin parça büyük kristal, yetmiş beş bin parça halis ipek kumaş, on bir bin zırh ve yirmi bin tane yaldızlı kılıç" bulunmaktaydı (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 69).

Bağdat ve çevresinde 476 (1083-1084) yılında fiyatların oldukça düştüğü ve bunun sonucunda birinci sınıf bir buğdayın kürü (tonu) on dinar kadar olmuştu (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 124). Söz konusu bu ucuzluk devresinin yanı sıra 491'de (1097-1098) yılında Bağdat'ta fiyatların arttığı ve buna bağlı olarak kıtlığın baş gösterdiği görülmektedir. Kıtlığın sebep olduğu açlıktan sonra veba gibi salgınların görülmesi mutad hale gelmişti. Bu yıl içerisinde yaşanan veba salgını birçok kişinin ölümüne sebep olmuş ve ölümlerin defin işlerimde problemler ortaya çıkmıştı (İbn Kesîr, XII, 1995: 306). Bunu takip eden yıl içerisinde (492/1098-1099) fiyatlar yeniden yükseldiğinde bir kür Bağdat ve Vasit'ta doksan dinara kadar ulaşmıştı. Bundan dolayı şehirde ölümler artmaya başladı ve mahallelerde de Ayyarların taşkınlıkları arttı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1991: 48). Fiyatların artmasının bununla kalmadığı ve 493 (1099-1100) yılında yine fahiş bir şekilde artışların yaşandığına müşahede edilmekteydi. Daha önce bir kürü doksan dinara çıkmış olan buğdayın fiyatı bu yıl içerisinde yetmiş dinar kadar idi. Yukarıda ifade edildiği gibi fiyatlar düştüğünde kaliteli buğdayın fiyatının yaklaşık on dinar olduğu düşünüldüğünde fiyatların artması ile bu fiyat farkı altmış veya bazen seksen dinar olabilmekteydi. Bu sırada fiyat artışlarına paralel olarak yağmurların kesilmesi ve nehirlerin kuruması da ölümlere sebebiyet verdiğinden, ölenlerin sayısının artmasıyla bir tabutta altı kişinin birden taşındığı görülebiliyordu (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 248). Fiyatlarda meydana gelen bu hareketlilik muhtemelen Berkıyruk-Muhammed Tapar arasında Selçuklu tahtını elde etmeye yönelik yaşanan çekişmelerden (Azîmî, 1984: 360-361) kaynaklanmaktaydı.

Bağdat'ta 511 (1117-1118) yılında meydana gelen depremden sonra aynı yıl içerisinde halife Müstersid ile Dübeyş b. Mezyed arasında vuku bulan ihtilaflar da fiyatları yukarıya doğru olumsuz bir şekilde etkilemişti. Bu pahalılık esnasında bir kür üç yüz dinara kadar ulaştı ve insanlar yiyecek bulamadıklarından köpek ve kedi eti yemeye başlamışlardı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 156). Takip eden yıl içerisinden de (512/1118-1119) yağmurun yağmamasından dolayı zahire stoklarının tükenmesi ve Sevâd halkının yerlerini terk etmesiyle birlikte Irak'ta problemler daha da arttı. Bu durum fiyatların artmasına neden olduğu gibi Mengupars'ın yaptığı zulümler de buna eklenince insanlar büyük sıkıntılara maruz kaldılar (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 432). Yaşanan olumsuzluklar hırsızlık ve yankesicilik vakalarının artmasına sebep olduğundan gündüz vaktinde açıktan açığa evler yağmalandı ve güvenlik birimleri de bunları durdurmakta yetersiz kaldılar (İbn Kesîr, XII, 1995: 347). Fiyat artışları 516 (1122-1123) ve 517 (1123-1124) yıllarında da devam etti (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 207,221) ve kıtlığın sebep olduğu (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 488) 517 (1123-1124) yılındaki pahalılık ile birlikte bir denk (kâre) esmer buğdayın fiyatı altı buçuk dinara ulaştı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 221). Kıtlıktan dolayı hastalıklar arttı ve insanların birçoğu da yaşamını yitirdi (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 488). 518 (1124-1125) yılında da Irak, Musul, el-Cezîre, Suriye, Diyarbekir gibi pek çok yerde yağmurun yağmamasından dolayı yiyeceklerin azaldığı bundan dolayı fiyatların arttığı ve akabinde de 519 (1125) yılına kadar da bu vaziyetin devam ettiği anlaşılmaktadır (Azîmî, 1984: 374; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 493).

Ucuzluğun yaşandığı yani fiyatların düştüğü 521 (1127-1128) yılına rağmen (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 244) Bağdat'ta 534 (1139-1140) yılında yağmur yağmadığından ekinler zarar gördü ve yeni bir kıtlık ortaya çıktı (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 75). 541 (1146-1147) yılında ise çekirge istilası neticesinde mahsullerin zarar görmesi de benzer bir duruma neden olmuştu (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 110). Bir sonraki yılın (542/1147-1148) bundan farklı bir tarafı olmadığı fiyatların yeniden yükselerek bir kür arpanın kırk dinar ve buğdayın da seksen dinar olmasından anlaşılmaktadır. Fiyat artışları karşısında Bağdat şahnesi bir duyuru yaparak bir denk¹⁵ (dâne/kâre) buğdayı bir dinardan fazla satmamaları yönünde ikazda bulundu. Fiyat artışlarından dolayı insanlar kaçtılar, dükkânlar kapatıldı ve dört gün boyunca ekmek bulunamadı. Bu durum bir ay boyunca böyle sürdükten sonra fiyatlar daha sonra makul seviyeyi görebildi (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 57). Ancak bunun geçici bir rahatlama olduğu Recep 543 (Kasım-Aralık 1148) yılında yeniden pahalılık ve kıtlığın ortaya çıkması ile anlaşılmaktadır. Köy ve varoşlarda bulunan insanlar Bağdat'a girmek zorunda kaldılar ve buralarda aç ve çıplak bir şekilde helak oldular (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 66; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 125; Zehebî, II, 1999: 44). Bu yılda meydana gelen bu hadisenin Bağdat'a münhasır bir durum olmadığı Horasan, el-Cibâl, İsfahân, Fars, el-Cezîre, Suriye ve Mağrib'te buna benzer bir şekilde kıtlığın hâkim olduğu anlaşılmaktadır (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 125). Pahalılıktan dolayı yerlerini terk etmiş olan Sevâd halkı ancak 1

¹⁵ "Arapça'da dânek, danik, danak (çoğulu devanik, devanik), Farsça'da dank, danek, Türkçe'de dank, denk şeklinde söylenen kelimenin aslı Farsça olup "küçük tane" anlamındadır. Farsça'da dane (tane) kelimesinin sonuna küçültme eki getirilerek oluşturulmuştur. Klasik kaynaklarla sözlüklerin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre danek esas itibarıyla dirhem, dinar ve miskalin 1/6'sı değerinde bir ölçü birimi olup özellikle paraların üzeri değerleriyle ağırlık birimlerini ifade etmek için kullanılmıştır." Bkz. Kallek, VIII, 1993: 457-458.

Muharrem 544 (11 Mayıs 1149) tarihinde fiyatların düşmesinden sonra köylerine geri dönebildiler (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 71; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 131).

Bağdat'ta 552 (1157-1158) yılında hastalıklar arttı ve ardından da kışı andıran gök gürültülü, şimşekli yağışlar görüldü. Aynı zamanda fiyatlarda da artışlar görülmeye başlandı ve bir tavuk yarım dâneke (kâre/denk) satılıyordu (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 118). Bunun aksine 556 (1160-1161) yılına gelindiğinde ise fiyatlarda bir düşüş olduğundan dört rıtl et bir kîrâta satılıyordu. Ayrıca yumurta üretimindeki artıştan dolayı yüz adet yumurta bir kîrâta alıcı buluyordu (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 148). Yağmurların kesilmesinden kaynaklanan pahalılık ve kıtlıklardan biri de Suriye, el-Cezîre, Irak, Diyarbekir, Musul, el-Cibâl, Ahlât ve başka yerlerde 574 (1179) yılında meydana gelmişti (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 361). Bu kuraklık esnasında yağmur suyu ile sulanan bütün ziraî ürünler helak oldu ve altı rıtl ekmek bir kîrât, dört rıtl arpa ise bir habbe¹⁶ idi (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 250). 575 (27 Mayıs 1180) yılının sonuna kadar devam eden bu kuraklıktan dolayı veba salgını ortaya çıktı, ardından da menenjit hastalığından ölenlerin sayısı artmaya başladığından defin işlemlerinden zorluklar yaşanmaktaydı (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 361). Söz konusu kuraklık 575 (1180) yılına kadar sürdüğünden Sıbt İbnü'l-Cevzî bu hadisenin 575 (1180) yılında vuku bulunduğunu kaydetmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIV, 2013: 280). Bağdat'ta fiyatların aşağı doğru seyretmesi yağışların bolluğu ve tarımsal ürünlerdeki artışa delalet ederken, fiyatların yukarıya doğru çıkması da yağmurların azalması, dâhili çekişmeler, kuraklık, çekirge istilaları, gibi belirleyici amillerin etkisi altında bulunmaktaydı.

Sonuç

Yaklaşık bir buçuk asır süren Selçukluların Bağdat hâkimiyeti esnasında yer kabuğunun hareketinden kaynaklanan depremler ve gökyüzünde oluşan birçok meteorolojik hadiseye şahit olunmuştur. Fransa'dan Afganistan'a kadar uzanan bir fay hattı üzerinde bulunan Bağdat ve çevresinde büyük miktarda hasara ve can kaybına sebep olan birçok deprem görülmüştür. Depremlerin dönemin şartları içerisinde süreleri, şiddetleri ve meydana geldikleri yerlerin tespitinde çeşitli farklılıklar olmakla birlikte depremin merkezinin tespiti hususunu meydana gelen hasarın şiddetiyle kısmen öğrenebilmek mümkündür. Bu bakış açısıyla bir değerlendirme yapıldığında Bağdat'ta büyük hasarlara sebep olan sarsıntuların yaşanması depremin merkezinin Bağdat veya buna çok yakın yerler olduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra çok az hissedilen depremler için de küçük ve orta şiddetli depremlerin olduğu söylenebileceği gibi uzak yerlerde yaşanan depremlerin meydana getirdiği sarsıntılar olduğu da ileri sürülebilir. Depremlerin süreleri ile ilgili bilgiler muhakeme edildiğinde bazen bir saat kadar sürdüğü yönündeki kayıtlardan ana sarsıntıdan sonra artçı olarak nitelendirilebilen sarsıntılara şahit olunduğunu ifade etmemiz mümkündür. Depremlerin verdiği zararlara bakıldığında ev, mescit, pazar, dükkân ve saray gibi yapıların hasar gördükleri veya yıkıldıkları, ayrıca insanların ve hayvanların da göçük altında kaldıklarına yönelik kayıtlar bulunmaktadır. Bağdat'taki depremlerin tarihsel kronolojiye göre sıralanması halinde günümüzde Irak coğrafyasının deprenselliğini tespit etmek kolaylaşacaktır. Depremin sebep olduğu yıkımların fiyat artışlarına, kıtlığa ve bunun sonucu olarak da veba gibi salgın hastalıkların oluşumuna sebep olduğunu da görebilmekteyiz.

Bağdat'ın maruz kaldığı hadiselerin bir kısmı da gökyüzü kaynaklı fırtına, don, kar yağışı, dolu, sel/taşkınlar, kuraklık ve kıtlık gibi meteorolojik afetlerdir. Bağdat konumu itibariyle zaman zaman çöl üzerinden gelen kum fırtınalarının etkisi altında kalmıştır. Bu fırtınalardan dolayı Bağdat sokaklarında kum tepceklerinin oluştuğuna, halifelik sarayı ile halkın evlerinin pencerelerinin zarar gördüğüne, hurma, turuncgiller ve dut gibi meyve ağaçlarının köklerinden söküldüklerine şahit olunmuştur. Ayrıca yapımı devam eden bazı köprülerin şiddetli fırtınalardan dolayı yıkıldıkları, şehrin her iki yakası arasında ulaşımı sağlayan kayıkların battıklarını, şehir pazarlarının zarar gördüklerini kaynakların naklettiği bilgilerden takip edebilmekteyiz. Sıcak veya soğuk mevsimlerde görülen fırtınaların Bağdat'taki tarımsal ürünlere de zarar verdiği olmuştur.

Bağdat'ın zaman zaman yoğun kar yağışlarına sahne olduğu, yağın karın şehrin caddelerinde bazen hemen eridiği bazen de hava durumuna bağlı olarak birkaç gün yerde kalabildiği söylenmektedir. Kar yağışının yanı sıra Bağdat'ta ekonomik ve toplumsal hayatı olumsuz etkileyen afetlerden bazıları da don ve

¹⁶ "Sözlükte " tahıl ve benzeri bitkilerin tane, tohum veya çekirdekleri" anlamına gelir. Büyük küçük her tür tahıla hab ve bir tanesine habbe denir. Bunun gibi bazıları habbeyi bir arpa tanesi kabul ederken bazıları da iki arpa tanesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öte yandan ağırlık, hacim ve uzunluk ölçüsü birimi olarak kullanılan habbenin ifade ettiği miktar da farklı olmuştur. Ayrıca burada esas alınan arpa, buğday gibi hububatın cins farklılığının yanı sıra hacim ve ağırlıkları da bölgelere ve toprağın verimine göre değişiklik göstermiştir. Bütün bunlar, İslami ölçü birimlerinin alt ve üst katlarının tespitinde farklılıklara yol açmakla birlikte habbe yaklaşık bir değer ifade etmiş ve habbe türleri için de bir standart getirme çihetine gidilmiştir. 1 Dinar = 4,25 gr. ve 1 dirhem = 2,97 gr. nispeti esas alındığında, 1 dinarı 100 habbe ve 1 dirhemi 70 ha b be kabul eden Hanefiler'e göre 1 habbenin şer l dinar karşılığı 4,25 : 100 = 0,0425 gr.; şer l nakit dirhemi karşılığı 2,97:70 = 0,0424 gr. ve şer'i keyl miskali karşılığı 4,53 : 100 = 0,0453 gramdır. 1 şer'i dinarı 72 . habbe ve 1 dirhemi 50,4 habbe kabul eden Şafii, Maliki ve Hanbeliler'e göre ise 1 habbenin şer'i dinar karşılığı 4,25:72 = 0,059 gr.; şer'i nakit dirhemi karşılığı 2,97:50,4 = 0,0589 gr. ve şer l keyl miskali karşılığı ise 4,53:72 = 0,062 gramdır." Bkz. Özen, XIV, 1996: 343-346.

dolu yağışı idi. Meyve ve sebzelerin olgunlaşma dönemine denk gelen zamanlarda görülen don ziraî hayatı olumsuz etkilediği gibi fiyat artışları ve bunun paralelinde kıtlık gibi hadiselerle sebebiyet vermekteydi. Aynı durumu darı, ceviz ve yumurta büyüklüğünde yağın dolunun getirdiği hasarlar için de söylemek mümkündür.

Dicle ve Fırat nehirlerinin ortasında Dicle kıyısında kurulan Bağdat'ın nüfusu zamanla coğrafi konumundan dolayı artmış ve bundan dolayı şehrin meskûn alanı Dicle'nin doğu ve batı yakasına kadar uzanmıştır. Bu durum aşırı yağışlardan veya kuzeyde eriyen karların getirdiği suların dolmasıyla Bağdat'ın zaman zaman taşkınlar ile karşılaşmasına neden olmuştur. Sel esnasında şehrin özellikle doğu yakasının batı yakasına göre daha fazla etkilendiği, ayrıca selden zarar gören yapılar, mahalleler, çarşılar ve mezarlıkların adlarını mevcut bilgiler ekseninde öğrenebilmekteyiz. Söz konusu yapıların durumları, şehrin hangi cihetinde bulduklarını, Bağdat'ta sulama için inşa edilen kanallar, kanallar üzerindeki köprüler de mevcut taşkınlar sayesinde bilinebilmektedir. Sel felaketi zaman zaman şehirde bulunan yöneticilerin kötü fiillerine Allah tarafından verilen bir ceza olarak bakılmaktaydı. Ayrıca şehirde sürekli olarak yaşanan taşkınlar Bağdatlıların ve yöneticilerin tedbirler almalarını zorunlu hale getirdiğinden bentlerin inşasına ve tahkimine önem verilmiştir. Doğal afetler bazen ayyar ve zü'ar gibi gruplar ve nehir ulaşımında kayıkları işleten kişiler için fırsat olmuştur. Ayyar ve Zü'arlar bu hadiselerden istifade ile hırsızlık yaparken, kayıklarda bulunanlar da selden kaçanları fahiş fiyatlarla şehrin batı cihetine taşımaya çalışmışlardır.

Sonuç olarak Bağdat'taki doğal afetler ve depremler şehrin çarşı, pazar, mahalle, mimari yapısı, ekonomik hayatı, zirai ürünleri, hayvancılık, demografik yapısı, sulama sistemi, nehir taşımacılığı ve ticaret kervanları gibi özelliklerini tespit etmemize olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABÜ'L-FARAC Gregoryus b. Ehrûn b. Malatî (İbnü'l-İbrî) (1997). *Tarihü Muhtasarü'd-Düvvel*, (thk. Halil Mansur), Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- ABÜ'L-FARAC Gregoryus b. Ehrûn b. Malatî (İbnü'l-İbrî) (1987). *Abu'l-Farac Tarihi*, c. II, Süryanice'den İngilizce'ye Çeviren Enest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çeviren Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- AHMED B. MAHMUD (1977). *Selçuk-nâme*, I, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- ARSLANTAŞ, Nuh (2013). "Zelzele", *DİA*, c. 44, İstanbul, ss. 227-231.
- ARSLANTAŞ, Nuh (2015). *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- AYBAKAN, Bilal (2011). "Bağdat Nizâmiyye Medresesi İlk Müderrisi Ebû İshak eş-Şirâzî (476/1083)", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008*, İstanbul, ss. 699-715.
- AZİMÎ, Muhammed b. Ali (1984). *Tarihu Haleb*, thk. İbrahim Za'rûr, Dimaşk.
- EBÜ'L-FİDÂ, el-Melikü'l-Müyyed İmadeddin, (1997). *Tarihu Ebû'l-Fidâ (el-Müsemme el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer)*, c. II, tah. Mahmud Deyyûb, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-BUNDÂRÎ (1999). *Zübbetü'l-Nusra ve Nuhbetü'l-Usrâ (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- el-HÜSEYNÎ, Sadreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nasır İbn Ali (1999). *Ahbâri'd-Deveti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- el-ISFEHÂNÎ, İmâduddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid (2004). *Tarihu Devleti Al-ı Selçuk*, tah. Yahya Murad, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- en-NUVEYRÎ, Şihâbeddin Ahmed b. Abdulvehhâb (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünunu'l-Edeb*, c. XXVI, thk. Necib Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşli Fevvâz, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- es-SALLÂBÎ, Ali b. Muhammed (2009). *Devletü's-Selâcîkâ ve Burûz-ı Meşrû' İslâmî li-Mukavemeti't-Tağallulî'l-Bâtinî ve'l-Gazve's-Salîbî*, Beyrut: el-Mektebetü's-Suriye.
- HATİB EL-BAĞDADÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (2001). *Tarihu Medineti's-Selâm ve Ahbâru Muhadeisihâ ve Zikru Kuttânihâ el-Ullemâ'i min gayri Ehlîhâ ve Varidihâ*, c. XI, tah. Beşâr Avvâr Ma'rûf, Beyrut: Dâru Garbî'l-İslâmî.
- IBNU'L-ADİM, Kemâleddin Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerâde (ty.) *Buğyetü't-Taleb fi Târîhi Haleb*, c. III, Takdim ve tah. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İBN KALÂNİSÎ (1983). *Tarihu Dimaşk 360-555*, thk. Süheyl Zekkâr, Dimaşk.
- İBN KESİR (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslâm Tarihi*, c. XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İBN TAĞRİBERDÎ (1992). *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, c. V, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İBNÜ'L-ESİR (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. IX-X-XI, çev. Abdulkerim Özyayın, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, (1992). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, c. VIII, tah. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İBNÜ'L-İMÂD, Abdulhay b. Ahmed (1986). *Şezerâtü'z-zehbe fi ahbâri men zehbe*, c. VI, thk. Abdulkadir el-Arnâ'üd-Mahmud el-Arnâ'üd, Beyrut: Dâru İbn Kesir.
- İBNÜ'L-VERDÎ (1969). *Tarihu İbnü'l-Verdî*, c. I, en-Necf: Matba'atü'l-Haydariyye.
- İSKENDER, Fayız Necib (1983). *Ermeniyeye Beyne'l-Bizaniyyin ve'l-Etraku's-Selâcîkâ(392-463/1000-1071), fi Musannufi Aristakes el-Lestikretî*, İskenderiye: Dâru'l-Fikri'l-Camî'i.
- İZBIRAK, Reşat (1986). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KALLEK, Cengiz (2002). "Kür", *DİA*, c. 26, Ankara, ss. 559-561.
- KALLEK, Cengiz (2008). "Ritl", *DİA*, c. 35, İstanbul, ss. 52-55.
- KALLEK, Cengiz (2001). "Kafiz", *DİA*, c. 24, İstanbul, ss.155-157.
- KALLEK, Cengiz (1993). "Dânek", *DİA*, c. 8, İstanbul, ss. 457-458.

- KALLEK, Cengiz (2002). "Kırat", *DİA*, c. XXV, Ankara, ss. 437-439.
- KAYHAN, Hüseyin (2001). *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- KELEŞ, Nevzat (2015). "İnsanların En Kibarlarından: Selçukluların Bağdad Şahnesi Bihruz el-Hâdim", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2, İzmir 2015, ss. 451-477.
- KÖYMEN, M. Altay (ty.). *Alp Arslan ve Zamani I Siyasî ve Askerî Tarih*, Ankara.
- MAKRİZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, (1996). *İtti'azü'l-Hünefâ bi-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fatimîyyine'l-Hülefâ*, c. II, tah. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire: el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şu'uni'l-İslâmiyye.
- MERÇİL, Erdoğan (2005). *Büyük Selçuklu Devleti (Siyasî Tarih)*, Ankara: Nobel Yayınları.
- MÜSLİM, İmam Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri, (1428). *Sahih-i Müslim*, Riyâd: Dâru's-Selâm.
- ÖZEN, Şükrü (1996). "Habbe", *DİA*, c. XIV, İstanbul, ss. 343-346.
- PIRLANTA, İsmail (2015). *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkîyaları Ayyarlar*, İstanbul.
- PİYADEOĞLU, Cihan (2013). "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal", *Türkiyat Mecmuası*, c. 23, S. 2, (2013/Güz), İstanbul, ss. 117-143.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ (2013). *Mirât'z-Zamân fi Tarihi'l-'Ayân*, c. XII, thk. Kamil Selman el-Cebûri, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz (2002). "Vâsit Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, S. II, Çorum, ss. 147-172.
- SÜMER, Faruk (2009). "Selçuklular (Irak Selçukluları 1118-1194)", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul, ss. 387.
- ŞAHİN Cemalettin-SİPAHİOĞLU Şengün (2009). *Doğal Afetler ve Türkiye*, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- TAKKÜŞ, Muhammed Süheyl (2007). *Tarihu'l-Fatimiyîn fi Şimâli İfrikiyye ve Mısır ve Bilâdu'ş-Şâm (297-567/910-1171)*, Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is.
- TOKUŞ, Ömer (2016). "Büveyhîler Döneminde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Olaylar (H.333-447/M.945-1055)", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 9, S. XXV, Mart 2016, ss. 525-567.
- YAKUT EL-HAMEVÎ (1957). *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, Beyrut: Dâru Sâdr.
- ZEHEBÎ, İmâm Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (1999). *Düvelü'l-İslâm*, c. I, thk. Hasan İsmail Merve-Mahmud el-Arnâ'üd, Beyrut: Dâru Sâdr.
- ZEKKÂR, Süheyl (1995). *Medhâl ila Tarihi'l-Hurubu's-Salibiyye*, c. I, Dimaşk.